

ԳՐԱԿԱՆ
ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ
ՓՐԱՆՍԼԱՑԻ ՄԷՋ

(ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

Չ

ԵՐՈՒԱՆԻ ՄԵՍԻԱՆԱՆ

ԿՈՉՆԱԿ ՏՊԱՐԱՆ

ՆԻՒ ԵՄՔԲ

1929

ԳՐԱԿԱՆ
ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ
ՓՐԱՆՍԼՏԻ ՄԷՋ

(ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

Զ

ԵՐՈՒԱՆԻ ՄԵՍԻՆԵԱՆ

ԿՈԶՆԱԿ ՏՊԱՐԱՆ

Նիւ Երբ

1929

The Bookstore
Armenian Educational Foundation
331-4th Ave., New York

A 7263

ԳՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԷՋ

(ԴԱՍԱԽՈՍՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

Հայ Կրթական Հիմնարկութեան դասախօսական ժողովին համար պատրաստուած ներկայ համառօտ ուսումնասիրութեան առարկայ պիտի ըլլան՝ Ֆրանսական դրականութեան դասական, դասփարապաշտ եւ իրապաշտ դպրոցները:

Երբ դրական դպրոցներու մասին կը խօսինք, հարկ է նախ շեշտել՝ թէ մարդկային կեանքի հոգեբանական ճշմարտութիւնները եւ բնութեան գեղեցկութիւնը յայտնելու ջանքին մէջ, դպրոցները կազմուած են՝ հզօր անհատականութեամբ, ինքնատիպ գեղարուեստական ոճով եւ գեղեցկութիւն ստեղծելու կարողութեամբ օժտուած հանճարներու յեղափոխական ազդեցութեան տակ:

Դպրոցներու կազմութեան երկրորդ պատճառը տրուած շրջաններուն մէջ տիրող իմաստասիրական, դիտական, կրօնական, բնկերական եւ քաղաքական ազդեցութիւններն են: Ուեէ շրջանի դրականութիւն ապրող բնկերութեան կեանքը, մտածումները, զգացումները եւ հոգեբանական վիճակները կը պատկերացնէ: Փոխուող ժամանակներու հետ կը փոխուին նաեւ գեղարուեստական ձգտումները:

Ֆրանսայի մէջ, դրական արտայայտութեան փոփոխութիւնները տարբեր պատճառներէ յառաջ եկած չեն:

Միայն դասական դրականութիւնն է որ Յոյն եւ Լատին ազրիւրներէն կը բղխի:

Դասականը՝ Յոյն վարպետներու գործերէն յատկանշուած՝ արուեստի այն գործն է որ գեղեցկին հետապնդումէն աւելի՝ կը ծնի պաշտանքի տիեզերական զգացումէն եւ կ'արտայայտէ վսեմ հոգեկանութիւն մը: Դասականը դրական այն արտադրութիւնն է:

է որ մարդկային փորձառութիւններէն կը հանէ յաւիտեանական ճշմարտութիւններ. մարդկային միտքը կը բեղմնաւորէ աստուածային իմաստութեամբ. կեանքը կ'երջանկացնէ կատարելութեան իտէալներով. նիւթականէն կ'ստեղծէ աննիւթական գեղեցկութիւն: Եւ այս գեղեցկութիւնը գրականութեան մէջ կը ներկայացնէ՝ գնահատութեան արժանի ներքին արժէքով մը՝ զոր նուրբ ճաշակները կրնան վաւերացնել, եւ ոճով մը՝ որ ստեղծող հանճարին ինքնատուրք ըլլալով հանդերձ՝ բոլոր դարերու իմացականութեանց հասկնալի կ'ըլլայ՝ եր պարզ, վըճիտ, ներդաշնակ, շքեղ ու շնորհալի, վսեմ եւ կորովի արտայայտութեան մէջ:

* * *

Դասական գրականութեան կեանքի բարձրագոյն արժէքներուն նկատմամբ ցոյց տուած գնահատութիւնն ու նախանձախնդրութիւնը պատճառ դարձան՝ որ Յոյն եւ Լատին բանաստեղծներէն վերջ, իտալական վերածնութեան վարպետներն ալ հետապնդեն՝ նպատակի լրջութիւն, իրենց գրականութիւնը տողորեն վսեմ ոգիով, եւ արտայայտութիւնը նուական լեզուով:

Տանդէ բարձր նպատակով կ'որոնէ հոգեբանական ճշմարտութիւնները, զորս ազնուական ոճով եւ բանականութեան օրէնքներուն համաձայն կ'արտայայտէ: Սոփոկլէսի հեթանոսական զղացման յաջորդած է քրիստոնէական զղացումը: Այնպէս որ, երբ իտալական վերածնութեան ազդեցութեամբ յունական փիլիսոփայութիւնն ու արուեստը դարձեալ գերիշխան կը դառնան Եւրոպայի մէջ, ԺԷ. դարու Ֆրանսան խանդավառութեամբ կ'ողջունէ դասականութեան ոգին եւ ձեւը:

Մինչեւ ԺԷ. դար, Ֆրանսացիք դասական կոչուելու արժանի գործեր չունին:

ԺԶ. դարը Յոյն ու Լատին դասականներուն ճաշակը կը ջանայ մշակել: Մարօ եւ Բոնսառ աթենական գեղեցկութեան վաղանցուկ տեսիլները միայն կը փորձեն ցոլացնել: Այս դարն արուեստով չի հետաքրքրուիր: Անիկա ծարաւի է գիտութեան: Գրա-

կանութեան մեծագոյն դէմքը՝ Բապըլէն անգամ, թէեւ արթիստ, դասական մը չէ: Ինչ որ Բապըլէն կը դրաւ, արուեստի ներդաշնակ, պերճ ու ազնուական յատկութիւնները չեն, այլ կորուրի իրապաշտութիւն մը: Ապրուած կեանքն իր այլազան փութերուն եւ արտայայտութեանց մէջ, դայն կը մղէ հըզօր, կենսախայտ, իրական նկարագիրներ ստեղծելու եւ ասոնց բնական ու առողջ յուզումներովն ապրելու: Բապըլէ օժտուած է սորվելու եւ ըմբոշխնելու անդուստր ըողձանքով մը որ զինք կ'առաջնորդէ մէկ կողմէն տապալելու միջնադարեան սքօլաստիկութիւնը, միւս կողմէն հիմք դնելու երգիծականօրէն եւ քննականօրէն բէալիստ արուեստի մը, որմէ պիտի ներշնչուին Մօլիէր, Վօլթէր, մինչեւ անգամ տասնեւիններորդ դարու մեծագոյն գրագէտներէն ոմանք: Բապըլէ կը սրտականի ստեղծագործ գրողներու այն ջոյլին որ առանց կաշկանդութեան գրական դպրոցներու եւ սխոմմներու սեղմ կանոններէն, կը ջանայ ապրուած կեանքն արտայայտել՝ անոր բնական շարժումովը, բաղմադրան ճշտումներովը, տրտիւն յոգներովն ու գունհիկ եւ ազնուական կողմերովը:

Բապըլէ կ'ստեղծէ ինչպէս Բամպրան ստեղծեց, — հօր, կաշմբուռն, կեանքով եւ հոգեկանութեամբ յորդող նկարագիրներ, մինչդեռ դասական ճանչցուած հեղինակները, Ժէ. դարուն պիտի ստեղծէին Բաֆաւէլի եւ Տա Վինչիի պերճ ու վեհ ներդաշնակութեամբ եւ գեղեցկութիւնով: Մինչեւ իսկ Մօնթէնէր, «էսէյ»ներու հնարին, որ մարդկային հոգեբանութեան խոր թափանցողութեամբն ու զննութեամբն այնքան հօր ներդրածութիւն ունեցաւ Շէյքսպիրի վրայ, արուեստագէտ ըլլալէ աւելի յայտնուեցաւ անկատար շարագրող մը, որ սակայն գերազանց սկիզբակի մը չարմ մտածումներն արտայայտեց անհամար շնորհներով:

Դասական դրագէտներ գտնելու համար հարկ է հասնիլ Ժէ. դար, սկսիլ Մալհերպէն, որ գրական արուեստի մէջ բանականութեան յենով ճշմարտութիւնը փնտռեց եւ ոճի կատարելութեան ճաշակը տուաւ, առանց յայտնաբերելու քնարերգութեան այն հազուագիւտ շնորհը որ Տէքարթի իմաստասիրու-

Թեան ներզօր ազդեցութեան տակ հզօրապէս շողաց
Գօրնէյլի տաղանդէն:

* * *

Տէքարթ ուղղակի չազդեց իր ժամանակի գործերուն վրայ: Անոր փիլիսոփայութիւնը ներշնչեց դասական այն յատկութիւնները զորս բացայայտօրէն կը տեսնենք Ժէ. դարու բանաստեղծներուն եւ թատրերգականներուն մէջ:

«Լը Տիսըուր տը լա մէթօտը» յստակօրէն կը ցուցնէր որ բնազանցական եւ արուեստագիտական մարզերուն մէջ բանականութեան միջոցաւ կարելի էր գտնել ճշմարտութիւնը: Ասիկա գեղարուեստական ճշմարտութիւնը չէր, այլ գիտականը, բայց՝ բանականութեան շնորհիւ առարկաներու բնականութիւնն ու իրականութիւնը փնտռելու ձգտումը կը համապատասխանէր Արիստոտէլի մէթօտին, հետեւաբար, Տէքարթի ներշնչման տակ Պուալօ սկսաւ խիզախօրէն պնդել՝ թէ դասական արուեստի մէջ տիրապետող եւ առաջնորդող ազդակը բանականութիւնն է:

Տէքարթի միւս գործը, «Լը Թրէթէ տէ Փասիօն», կը յայտնէր որ սէրը բաղձանքն է բարիին եւ կը դիմէ գերազոյն բարւոյն որ Աստուածային գերիշխանութիւնն է: Թաճախ կը պատահի որ անասնական կիրքերն ու զգացումները կ'առաջնորդեն բարի ճանչցուած գէշ բաներու եւ բանականութիւնն անզօր կ'ըլլայ այս կիրքերը կառավարելու: Այդ պարագային, կամքն է որ կիրքերուն իշխելով կեանքը պիտի վարէ:

Կամքի կորովին տրուած ազատ ազդակի այս գերազանց տեսութիւնը կը պատշաճէր ժամանակի ոգիին: Հայրենասիրութեան պոռթկումը, հերոսային արարքներու բարձր գնահատութիւնը, հին պաշտանքը բարոյական արժէքներու, ա'յնքան այժմէական դարձած էին շնորհիւ Լուի Գաթօրգի պատերազմներուն, որ, բոլորն ալ կը ջանային կամքի կորովով յաղթել իրենց զգացմանց ու կիրքերուն եւ ծառայել հայրենիքի գերազոյն շահերուն:

Ահա այս ձգտումներուն մէջ է որ Գօրնէյլ դրեց իր հերոսային ողբերգութիւնները: Առաջին կարե-

ւոր գործին, «Լը Սիտ»ի մէջ, Գօրնէյլ կը փնտռէ ճշմարտութիւնը, այսինքն՝ ֆիզիքական եւ հոգեբանական իրողութեանց հաւատարիմ պատկերացումը, ինչպէս նաեւ սիրոյ վրայ կամքի յաղթանակը: «Փօլիէօքթ», իր գլուխ գործոց ողբերգութեան հերոսն, հոռմէական կայսրութեան տակ ապրող հայ իշխան մըն է, որ ամուսնացած հոռմայեցի կառավարիչ Ֆէլիքսի աղջկան, Փօլիէնի հետ, գաղտնի ընդունած է քրիստոնէութիւն եւ գերագոյնացած մոլեռանդութեամբ կը տապալէ չաստուածներու բազինը, կը պոռթկայ քարէ եւ փայտէ կուռքերու սին պաշտանքին դէմ, եւ, երկնային երջանկութեամբ յափշտակուած աչքերը յառած մարտիրոսութեան պատկին՝ կը զոհէ կաթողին պաշտուած կնոջ մը սէրը: Բանականութիւնը, լուսաւոր հաւատքի մը պայծառ փստահութեան յենած, ա'յնքան ճշմարիտ կը ցուցնէ նոր կրօնքը որ, Փօլիէօքթ կը յաղթէ սիրոյ եւ մահուան ու իր կորովի մարտիրոսութեամբ դարձի կը բերէ իր կինն ու հակառակորդ հոռմայեցիները:

«Փօլիէօքթ», «Լը Սիտ», որ հերոսներ են եւ հայրենիքի կամ կրօնքի համար իրենց սիրելիները կը լքեն, իրրեւ իրական նկարագիրներ կ'ապրին բոլոր դարերու մէջ, Եսկիդոսի Պրոմէթէոսին նման իրենց կեանքը զոհելով խնայելն եւ բարձրագոյն բարիին համար:

Բասին, Գօրնէյլի հակառակ, մարդկային կամքին տկարութիւնը ցոյց տալով, սիրոյ կիրքին անզուպ զօրութիւնը տիրական հռչակեց: Ան յայտնեց՝ թէ մարդոց մէջ տիեզերականօրէն իրական են երկու տեսակ տիպարներն ալ, — անոնք՝ որոնց կիրքերը կը յաղթեն կամքին եւ անոնք ալ, որ կամքի կորովով կը զսպեն իրենց կիրքերը:

Այս երկու ողբերգակներն ալ հաւատարիմ են դատականութեան ձգտումներուն, որովհետեւ, ո'չ միայն բնական նկարագիրներ ստեղծելով մարդկային հողերանութիւնն իրենց զործներուն ուսումնասիրութեան նիւթ դարձուցին, այլեւ առարկային իրականութեան միացուցին ձեւի ղեղեցկութիւնը եւ արտայայտութեան դաշն ու պերճ, շնորհալի եւ յըս-

տակ ազնուութիւնը: Այնպէս որ, իրենց գործերուն մէջ ոճին աղուորութիւնը միշտ ալ կը յայտնէ նկարագիրներու հոգւոյն ներքին ճշմարտութիւնը:

Այս պարագան պէտք է շեշտել, որովհետեւ Տէրաթեան րասիօնալիզմը դիտական ճշմարտութիւնը կը փնտռէր, մինչդեռ բուն դասական արուեստը գեղեցիկը չի նոյնացներ ճշմարտին հետ: Ամէն ճշմարտ բան գեղեցիկ չէ, եւ արուեստը, — ինչպէս Պուալո կորովիօրէն պաշտպանեց, — գեղեցիկ ձեւը պէտք է իրագործէ հետեւելով յունական մօտեցնելուն, ինչպէս ըրին Րասին եւ Գօրնէյլ:

Դասական արուեստի կանոններուն հետեւելով՝ Րասին արտադրեց «Ֆէտրը» եւ «Աթալին»․ մէկը սիրոյ բուռն կիրքէն, միւսը տիրապետութեան եւ վրէժխնդրութեան զգացումներէն մոլեղնօրէն մրդուած: Եւ թէպէտ Րասինի «Ֆէտրը» կը նմանի Ժէ. դարու Ֆրանսային սիրուհիներուն՝ որոնց մշակուած լեզուն կը խօսի եւ թրթռուն զգայնութիւնը կը մատնէ, իր հոգեբանութեան մէջ ճշմարիտ եւ բնական է ինչպէս Եւրիփիտէսի Ֆէտրան:

Ֆրանսական դասականութիւնը յունականէն այնքան կը տարբերի որքան հինգերորդ դարու հերոսային պարզութեան մէջ ապրող յոյն կիները կը տարբերէին Լուի Քաթօրի շրջանին ազնուական կիներէն: Գրական սալօններու մէջ մշակուած եւ նրբացած՝ ու աւելի ազատ ընկերական կեանքի մէջ ստանալով յանդուգն կորով մը, Ֆրանսական նկարագիրները, իրենց գերազրդուած զգայնութեան, իրենց իմացական համարձակութեան եւ բարդ հոգեբանութեան մէջ պէտք ունէին արուեստի մը որ նոր ժամանակներու հոգեբանական ճշմարտութիւններն արտայայտէր աւելի դաշն, աւելի խոր, աւելի յուզումնալիւր եւ աւելի բուռն հոգեկանութեամբ:

Րասին՝ աւելի քան Գօրնէյլ, կը հետեւէր Արիստոտէլի տուամադիկական կանոններուն․ բայց արդիական ճշմոտմներու համաձայն հոգիները կը խուզարկէր մանրակրկիտ ներհայեցողութեամբ, մարդկային հոգւոյն մէջ փնտռելով գեղեցկագիտական ճշմարտութիւններ, ստեղծելով տուամադիք կացութիւններ եւ ճշգրիտ բարդ զգայնութեանց նրբին

Հակազդեցութիւնը իրերամարտ պարտաւորութեանց ներգործութեան տակ:

Գօրնէյլ վսեմօրէն կը պատկերացնէր դիւցազնական նկարագիրները: Բասին յոյն դասականներուն պէս աւելի բնականօրէն կը կազմէր իր անձնաւորութիւնները, զանոնք ցոյց տալով աւելի իրական, հետեւաբար մարդոց աւելի հասկնալի եւ համակերի:

Գօրնէյլի Փօլիէօքթը, իր հերոսութեան գերազանցութեամբն այն աստիճան գերբնական կը թուի որ, կ'ողանք թէ նուազ մարդկային է քան Բասինի Աթալին, որ իր փառասիրութեան զոհը կը դառնայ:

* * *

Առաջին վայրկեանէն, Պուալօ հին յոյներուն նմանող դասականներ հռչակեց այս երկու մեծ ողբերգիկները, որովհետեւ անոնք յոյն մօտէլները կը վերաբառադրէին հաւատարմօրէն եւ առարկային բնականութիւնը կը պահէին: Անոնք մանաւանդ կը ձգտէին գեղեցիկագիտական ճշմարտութիւնն յայտնել՝ պարզ, մեկին, անսեթեւեթ, ներգաշնակ, կոռօ, կորովի եւ զգայուն ոճով մը, որ յղկեալ եւ վառ ըլլալուն համար զուրկ չէր մտածման խորութենէ եւ զգացումի հարազատութենէ: Հինները բանականութիւնն առաջնորդ ընդունած էին մշակուած ճաշակի, եւ ահա, Բասին ու Գօրնէյլ անոնց պէս կը հնազանդէին մտքին օրէնքներուն: Դասականը բարձրագոյն արժէքներու պաշտանքն ունէր. Բասին եւ Գօրնէյլ ալ կը յայտնէին նպատակի լրջութիւն եւ վսեմ հոգեկանութիւն մը: Դասականը գեղեցիկ ձեւերու եւ համեմարչի արտայայտութեան նախանձախնդիր էր. Բասին եւ Գօրնէյլ եւս կը դրէին պերճօրէն, աշխուհական լեզուով: Դասականը ապրող նկարագիրներ կը դարբնէր եւ անոնցմով կը յայտնէր տիեզերական զգացումներ. Բասին եւ Գօրնէյլ ալ իմացական ներութեամբ կ'ստեղծէին նկարագիրներ եւ զանոնք կը թրթռացնէին տիեզերական զգացումներով:

Պուալօ Մուլիէրի զլացաւ անմահ ըլլալու միեւնոյն իրաւունքը, որովհետեւ բոլոր ժամանակներու այս հզօրագոյն երգիծաբանը՝ Բապլլէի նման սիրահարած ըլլալով ապրուած կեանքին, Գօրնէյլի եւ Բասինի պէս աշխարհիկ սալօններու լեզուով չէր գրեր:

Մոլիէր զաւակն էր ժողովուրդին եւ ժողովրդա-
յին հոգեբանութիւնը կը ներկայացնէր խորաթա-
փանց անկեղծութեամբ: Ոչ սալօններու ճաշակը, ոչ
ալ ստեղծած նկարագիրներն հաճելի եւ ազնուական
ձեւերու տակ ներկայացնելու արուեստակութիւնը իր
վրայ կրցան բռնանալ:

Մոլիէր այնքան անուրանալիօրէն դասական է
որքան Բասին, աւելի իրապաշտօրէն, աւելի բնա-
կանօրէն դասական, որովհետեւ՝ աւելի հոգեբան է
եւ իրրեւ գերազանց արուեստագէտ՝ կը խորշի փրոց-
ուոյց, սեթեւեթեալ եւ անիրական նկարագիրներ
ստեղծելու ժամանակին թերութենէն:

Եւրիփիտէսի նման Մոլիէր ալ ամենալսեմ ըզ-
գացումներն ու մտածումները երբեմն կը զետեղէ
սալօններու ընկերութեան դռնհիկ թուող ժողովր-
դական բառերու մէջ, բայց միշտ ալ կ'իրագործէ
դասական արուեստի հիմնական նպատակը, որ բերկ-
րալի եւ անկորնչելի գեղեցկութիւն ստեղծել է շնոր-
հիւ բնական իրողութեանց եւ հոգեբանական ճշմար-
տութեանց:

Ոչ մէկ գրականութեան, ոչ իսկ Շէյքսպիրի խո-
րասոյզ ու ներգոր հոգեբանական յայտնութեանց
մէջ, մարդկային նկարագրին ողբերգութիւնը,
մարդկային կիրքերու ահաւոր ուժը, մարդկային
բնութեան լուրջն ու թեթեւը, ազնիւն ու յուրի աշն-
քան վիմային կորուլով, այնքան արոյրէ դարբնու-
մով եւ այնքան հեշտալի սրամտութեամբ արտա-
յայտուած, կազմուած ու կոթողացուած չեն, որքան
Մոլիէրի անմահ կատակերգութեանց մէջ: Անիկա
գերագոյն հանճարն է որ սքանչելադոյն ճշմարտու-
թիւններն ուսուցած է մարդիկ զուարճացնելով:

* * *

Ժի. դարու մեծ դասականներու շարքին պէտք է
գետեղել նաեւ այն կատարեալ բանաստեղծը, Լա
Ֆօնթէն, որ Ֆրանսական գրականութեան ամենէն
զուտ ներկայացուցիչներէն մէկն եղաւ եւ Բասինի ու
Գօրնէյլի նման իր վրայ միացուց դասական արուես-
տի երրորդ էական յատկանիշը, — գեղեցիկ ոճ մը:
Լա Ֆօնթէն իր արուեստով անհերքելիօրէն կրցաւ
ապացուցանել թէ դասական գործ մը, իր ճշմարտու-

թեան եւ գեղեցիկ արտայայտութեան մէջ պէտք է միշտ ըլլայ վճիտ, պարզ, հասկնալի. իր խորունկ մտածումը կամ գերազանց իմաստութիւնն յայտնէ շքեղօրէն, կորովով եւ ուժգին, առանց մթութեան, առանց խրթին ու մանուածապատ խորհրդաւորութեան եւ առանց աւելորդ զարդերու:

Լա Ֆօնթէն նոր տարր մալ ներմուծեց գրականութեան մէջ: Մինչեւ այն ատեն, արուեստի գործերուն գլխաւոր նիւթը մարդ էակն էր. բնութիւնը տեղ չունէր գրականութեան մէջ, հետեւաբար, ողբերգութեան եւ կատակերգութեան քով կը պակսէր քնարերգութիւնը:

Անտարակոյս Լա Ֆօնթէն գեռ շատ հեռու է ժան ժաք Ռուսոյի բնապաշտութենէն: Լա Ֆօնթէն առաջին սիմպօլիստն է եւ իր առակներուն կենդանիները կը խորհրդանշեն իր ժամանակին մարդիկը, — ամբողջ տիեզերք մը բազմազան տիպարներու, զորս հեղինակը կը ներկայացնէ իրապաշտօրէն, հաւատարմաբար նկարագրելով զգայուն հոգեբանութիւնները եւ արտադրելով գործ մը որ իր բանաստեղծական ու քնարերգական յատկութեամբ, ոճի յատկութեամբ եւ բացատրութեանց ճոխութիւնով կը ներկայացնէ դասական արուեստի կատարելութիւնը: Բարոյականը որ այն առակներէն կը բխի, երկրորդական բան է, զուրկ խորութենէ. Լա Ֆօնթէնի բարոյականը հեշտօրէն ապրող, Եպիկուրեան կենսապաշտներու բարոյականն է. բայց անոր քնարերգութիւնը թարմ յուզմամբ կը յորդի, կը հրճուեցնէ, կը հրապուրէ: Լա Ֆօնթէնի տիպարներն իրենց այլազանութեան մէջ վառ ու եփուն գոյներով կ'իտուածանկարներ են: Անոնց գեղեցկութիւնը կը բխի հեղինակին յուզումէն, զգայնութենէն եւ այն հոգեբանական թափանցողութենէն որ առարկային վճիտ ու կատարեալ պատկերին մէջ կը ցոլացնէ անոր ներզօր ուժն ու շնորհը:

* * *

Ժէ. դարն իր գեղեցկագիտական տեսութիւնները բաւական բացարձակ եւ անփոփոխելի նկատեց: Հակառակ Արիստոտէլի՝ որ իր գրելու կանոնները բանաձեւած էր յոյն բանաստեղծներու եւ թատերը-

գականերու գործերուն վրայ, Պուլալօ տօկմաքիֆ դարձաւ եւ երբ իր սահմանած օրէնքներէն շեղում մը նշմարեց, մոռցաւ թէ գեղարուեստ արտադրելու օրէնքները չէին որ դասական երկ պիտի կարենային կերտել: Ամենաէականը ստեղծող հանճարն էր, գըրողին կարողութիւնն էր գեղեցկութիւն ստեղծելու, հազուագիւտ ճշմարտութիւն մը յայտնելու: Պուլալօ, ինք ալ կը հաւտար որ հանճարները չեն շինուիր, այլ կը ծնին, եւ իրենք զիրենք ձերբազատելով կապտող սխտեմներէ, կը հանազանդին իրենց մտքին օրէնքներուն, թռիչ կուտան իրենց երեւակայութեան, կ'ստեղծեն ազատ ներշնչման թարմ ազդեցութեան տակ, եւ երբ կը խօսին՝ հոգ չէ թէ նոր ըլլայ իրենց կերպը, մարդիկ, ինչ դարու ալ պատկանին, կը հասկնան իրենց լեզուն եւ կը գրաւունին իրենց գաղափարներէն:

ԴԱՍԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Լուի Քաթթորզի շրջանը դասականութեան մեծ արուեստագէտներուն ոսկեդարն հանդիսացաւ:

Քաղաքական պատերազմներն ու կրօնական կրօնները դադրած էին եւ ազնուականութիւնը կազմակերպած էր դասակարգ մը որուն մէջ մեծամեծներու կիներն իրարու հետ կը մրցէին, իրենց սալօններուն շնորհիւ գրական ճաշակի զեկաւարներն ըլլալու:

Մատամ տը Մէնթընօն, Սէվիլնէ, Լաֆայէթ, տը Մապլէ եւ ուրիշներ, Մարքիզ տը Բամպույնէի օրինակին հետեւելով՝ հիմնեցին սալօններ որոնք լման երկու դար ուժեղ ազդեցութիւն ներդրած են գրական ճաշակներու վրայ: Այս սալօններուն մէջ, ազնուական տիկիներն իրենց շուրջը կը հաւաքէին գրողներ, բանաստեղծներ, խմաստասէրներ: Անոնք կը վիճաբանէին, կը քննադատէին, կը դատաւարաւէին եւ կը քաջայերէին գրական գործերը: Սօսակցութիւնը՝ նրբին, ակադեմական, սրամիտ ու հաճոյայի՝ գլխաւոր գործն էր Մոլիէրի հեզնած այս փրէսիէօգներուն, բայց հակառակ այն մակերևութային մշակոյթին որ Փրանսական միտքը պահեց ծանծաղ մակարդակի մը վրայ եւ արգելք հանդիսացաւ մտածման խորութեան, այս կիներուն կը պարտինք Փրանսական գրականութեան գերազանց յատկութիւնը՝ որ ոճի պայծառութիւնն է: Այս ազնուական կիները կը պահանջէին որ գրագէտ, բանաստեղծ եւ խմաստասէր՝ պարզ, յստակ եւ շնորհալի կերպով ըսեն իրենց ըսելիքը: Անոնք կը պնդէին որ գրագէտը նախ գիտնար իր մտածումը եւ զայն արտայայտէր կտրուկ, կորովի, սրամիտ եւ հաճելի կերպով: Այս կիներուն յանցանքն եղաւ ազնուական դասակարգին յատուկ ճաշակ մը եւ գրելու կերպ մը քաջայերէ: Անոնք խրախուսեցին արտայայտութեան ազնուականութիւն մը որ չէր մտահոգուեր

հոգեբանական եւ ֆիզիքական ճամարտութիւններով. ջանք է՛ր ըներ որպէս զի իրարմէ՛ զանազանէ՛ բարիքն ու վատը, ճշմարիտն ու կեղծը, այլ կը փնտռէր ազնուական դասակարգին բարոյականին եւ ապրելա-կերպին համապատասխանող գրական արտայայտութիւն մը: Սալօններու ճաշակը զատորոշած էր այն լեզուն զոր «պարկեշտ» մարդիկ պէտք էր խօսէին եւ յանուն այս «պարկեշտ» մարդոց ճաշակին կը դատապարտուէին Մոլիէրի նման հանճարներ, որոնք ճշմարտութեան հետապնդումը կը նախընտրէին աշխարհիկ տիկիւններու քմահաճոյքին:

Այս ազդեցութեանց շնորհիւ դիւրին է ըմբռնել թէ՛ ինչու համար, մինչեւ անգամ փիլիսոփաներու դարուն, Փրանսական միտքն անկարող եղաւ Անգլիական կամ Գերմանական իմացականութեանց խորութիւնն ու որակը ցոյց տալու: Այնպէս կը թուի որ Փրանսացիք բնազանցական մտածողութեան ատակ չեն: Վօլթէր եւ Տիտրո խորունկ մտածում չունին եւ անոնց իմաստասիրութիւնը մակերեսային է: Վօլթէրի կրօնական քննադատութիւններն անգամ, ա՛յնքան հատու, կորովի եւ խայթիչ՝ տղայական դայրոյ-թի պողթկումներ եւ ամբարտաւանութիւններ կը թուին գերման բնազանցազէտներու եւ իմաստասէր-ներու մտածմանց բաղդատմամբ:

* * *

ԺԸ. դարու գրազէտները, տէ՛քատան դասա-կաններ էին, ինչպէս Եւրիփիտէս տէ՛քատան թուե-ցաւ բաղդատմամբ Եսկիդոսի եւ Սոփոկլէսի:

Իապրլէի պէս, Վօլթէր եւ Տիտրո տարուած էին գիտութեան խոստումներէն. արուեստը լքուած էր. իմաստասիրական որոնումները, քաղաքական մտա-հոգութիւնները եւ կրօնական քննադատութիւնը տի-րական զբաղումներ դարձած էին: Անհատապաշտ դասականներու գեղարուեստասէր արտայայտու-թեանց տեղ հաւաքական կեանքի երջանկութեան դադափարները կը տիրէին: Իմաստասէրներն սկեպ-տիկ էին. ազնուականութիւնը վարկաբեկուած էր եւ իմացական ու կրօնական ազատութեան ախոյեան-ները ժողովուրդը բռնութենէ եւ շղթաներէ փրկելու պէտքին գիտակցութեամբը խանդավառուած էին:

ԺԻ. դարը քրիստոնէական ոգիով լեցուած էր եւ միապետութեան յարգանքը կը սնուցանէր: Թէեւ գրարականութիւնը փրօփականտայի դործիք եղած չէր միշտ եւ գրադէտները կը պահէին իրենց արուեստագէտի աղատութիւնը, սակայն շարունակ տեղի կուտային աշխարհական եւ հոգեւոր իշխանութեանց տռջեւ:

ԺԲ. դարը յեղափոխական յայտնուեցաւ եւ բաղձաց տիրող կացութիւնը փոխել: Գօրնէյլ, Րասին, Մօլիէր կեանքն անկողմնակալ կերպով կը պատկերացնէին, գոհ էին աշխարհէն. ընկերութիւնը կազմակերպուած էր եւ զայն յեղաշրջելու պէտքը չէին զգար: «Պետութիւնը ես եմ» կ'ըսէր Լուի Քաթօրը եւ գրադէտները կը հաւատային որ իբրեւ հայրը Ժողովուրդին՝ միապետը լուսադոյնը կը տնօրինէր անոր երջանկութեան համար, եւ եթէ կը տեսնէին բռնութեան քմահաճոյքներն որոնցմով կաշկանդուած էին, չէին մտածեր անոր դէմ ըմբոստանալ:

Տասնեութերորդ դարը բոլոր հաստատուած իշխանութեանց ատելութիւնն ունի: Լուի Քաթօրդի պատերազմներն ու շռայլ ծախքերը Ժողովուրդը մատնած են թշուառութեան. անհատը կը ճնշէ ծանր տուրքերու տակ բայց իր մէջ զգալով այն գերազանցութիւնը՝ զոր իմացական եւ տնտեսական մարզերուն մէջ հասարակ Ժողովուրդը ձեռք բերած է, մինչ ընկերականապէս ինքզինքը գերազաս համարող ազնուական դասակարգը հետզհետէ կ'այլաստուի, անկա կը կորսնցնէ յարգանքը աշխարհական իշխանութեան, որուն տիրապետութիւնն աղէտաբեր կը նկատէ Ժողովուրդին արտադրող եւ իմացականապէս հզօր տարբերու երջանկութեան: Իշխանութեան քաւահարանքին կը յաջորդէ անտարբերութիւնը եկեղեցիին հանդէպ: Պայքարը զոր կաթոլիկ բռնապետութիւնը կը մղէ Ժանսէնականներուն եւ բողոքականներուն դէմ, ողորմելի բանալէճերը որ կրօնական բաժանումներէն յառաջ կուգան, Ժողովուրդին հաւատքը կը խախտեն եւ ահա՛, միապետական թէ կրօնական աւանդութիւններու յարգանքին կը յաջորդէ, իմաստասէրներու սկեպտիկ եւ անհաւատ բանապատուութիւնը: Կրօնքին տեղ գիտութիւնն է որ միտքերը կը գրաւէ եւ իմացականութիւնները կ'առաջնոր-

դէ: Իմաստասէրները կը հաւտան թէ գիտութեան
չնորհիւ պիտի կրնան քանդել հին հաւատալիքները
եւ յառաջ բերել քաղաքական ու կրօնական յեղաշրջ-
ում մը:

Արուեստը կը տուժէ, որովհետեւ, դասականնե-
րու բանական եւ իրապաշտ զգացումը պահելով հան-
դերձ՝ Վօլթէր, Տիտրօ, Մօնթէսքիէօ, արուեստի շօ-
շափելի ձեւերը կը լքեն եւ կ'ստեղծեն իրենց ուրոյն
լեզուն եւ ոճը, որ պերճ ու սրամիտ դադափարաբա-
նութիւն մըն է, առանց հաստատուն առարկայակա-
նութեան: Այս գրադէտներն՝ աւանդութիւնները
խորտակելու իրենց ճիգին մէջ ա'յնքան յառաջ գա-
ցած են որ յունական դասականները կը քամարեն
իբրեւ հին եւ իրենց լաւագոյն արտադրութեանց մէջ
կը ցոլացնեն Բասինի եւ Մոլիէրի կոթողային ստեղ-
ծագործութեանց նմանութիւնները: Վօլթէր դուտ
արուեստի սիրուն չի գրեր: Իր լեզուն, խայթող, հա-
տու, յստակ, տրամաբանական, կորովի եւ ջղուտ,
փրօփականտիստի լեզու մըն է, կազմուած կեանքի
պէտքերուն եւ իմաստասիրական քննադատութեան
պահանջներուն համեմատ: Բուսօ, աւելի զգայուն,
Վօլթէրէն անհունապէս աւելի քանդիչ-աղղեցութիւն
մը կը ներգործէ, առանց իր եւ իր ժամանակակից-
ներուն այս խորտակող աղղեցութեան գիտակցելուն:
Արուեստի սէրին յաջորդած է ընդհանուր քանդումի
ըղձանքը. պէտք է ժխտել ամէն ինչ առանց նկատի
առնելու ժողովրդային մտքին վիճակը, հաւատալով
որ զօրաւոր փրօփականտ մը բաւական պիտի ըլլայ
ժողովուրդին մէջ մէկ հարուածով քննելու կրօնական
ղգացումը եւ հաստատուած բնկերութեան կարգու-
սարգեւրուն յարգանքը: Արուեստի սէրին տեղը բո-
նած է նաեւ սէրը ոչ միայն մարդ անհատին՝ որուն
իրաւունքները պէտք էր պաշտպանել, այլեւ սէրը
մարդկութեան եւ մարդկային ընդհանուր եղբայրու-
թեան: Պրանսական միտքը տիեզերական իմացակա-
նութիւնը կը սնուցանէ եւ կ'իշխէ Եւրոպայի վրայ,
մինչ Քրանսական ուժը, շուաշտ Լուի Քէնզի եւ տը-
կար Լուի Սէզի իշխանութեանց օրով կ'ապականի եւ
կը խաբխի: Հայրենասիրութիւնը զոր Գօբնէյի նը-
ման հանձարները կը ներշնչէր, անզուսպ պահանջ մը
կ'զգայ Վօլթէրի, Սէն-Սիմօնի, Մօնթէսքէօյի,

A III
7263

Տիրութիւն եւ Բուսոյի միջոցաւ վերահատի գործ կատարելու Ֆրանսական պետութեան մարմնին վրայ ուր երկար տարիներ տեղի ունեցող բռնութեանց անիրաւութիւններն ու հարուածները ցեցեր կազմած են: Եթէ իմաստասէրները լիովին չեն գիտակցիր այն ահաւոր ցնցումներուն եւ աւերներուն զորս կը պատրաստեն իրենց կործանարար գաղափարներով, անոր համար է որ իրենք ալ մղուած են նոր կեանքի մը անդուստլ խոյանքէն: Յեղափոխական գաղափարները վերացական հայեցողութեամբ կազմուած տեսութիւններէ չեն բղխիր: Անոնք կը ծնին ազատութեան եւ մարդկային իրաւանց պէտքը խորապէս զգացող ժողովուրդի մը կեանքի պահանջներէն: Ժէ. դարը որ դոհուեալ կ'ապրէր քրիստոնէական ոգիով օժտւն, կը մտածէր կեանքն օժտել գեղեցկութեամբ, ճշմարտութեամբ եւ հաճոյքով: Այս դարուն, մշակուած բնկերութիւնն շնորհիւ արուեստին կատարելութիւն կը փնտռէր: ԺԲ. դարը տեսաւ որ բռնութեան տակ ճնշուած անհատն ու ժողովուրդը շնչելու եւ ազատ տպրելու իրաւունքէն իսկ զրկուած էին ու կը անուշանէին աղետական մակարոյժներ, որոնք բարոյական եւ իմացական անկումի մէջ ըլլալէ զատ երկրին տնտեսութիւնը կը քանդէին. հետեւաբար, ԺԲ. դարը մոռցաւ արուեստը, եւ կեանքն ըզճաց օժտել ազատութեան, հաւասարութեան եւ եղբայրութեան բարեքներովը: Արդէն, ժողովուրդէն անոնք որ կեանքը վերանորոգելու պէտքին կը գիտակցէին, իմացականներն էին, եւ ասոնք, որոնց վիճակուած էր արուեստի չափանիշը վեր բռնել, նոր պահանջներու, նոր յուզումներու եւ կեանքի նոր արտայայտութեանց հանդէպ ըմբռնեցին թէ՛ զասական գրականութեան մէջ շատ բաներ լոկ ախաբեմական եւ պայմանադրական էին:

Իմաստասիրական ոգին եւ գիտական դրականութիւնն այն աստիճան տիրող դարձած են այս պահուն որ, մինչեւ անգամ աշխարհիկ սալօններու մէջ գրադէտներն ու արուեստադէտներն առաջնորդութիւնը կուտան գիտուններուն: Բանականութիւնըն ամէն տեղ կը վանէ զգացումը. գիտական եւ իմաստասիրական տեսութիւններն որոնք միշտ ալ հիմնուած չեն երկար փորձառութեամբ ապացուց-

ուած անհերքելի ճշմարտութեանց եւ հաստատուած իրողութեանց վրայ, աւելի կը հրապուրեն եւ կը գըրաւեն մտքերը քան արձաններու պէս իրենց իրականութեան եւ գեղեցկութեան մէջ հաստատուն արուեստի գործերը: Գրականութեան մէջ Փրանսական ինքնաբուխ, հեգնոտ, զուարթ, սրամիտ, հատու եւ ջղուտ ոգին, — աշխարհիկ ոգի մը տիլէքսանթիզմով ողորդուած եւ հեշտ կենսունակութեամբ ոստոստուն, — կը գրաւէ դասականին տեղը: Եւ այս ոգիին յորդահոս աղբիւրն են Վօլթէր եւ Տիտրօ: Բուսօ, աւելի վերջ պիտի գայ ուրիշ հարուած մը տալ դասական արուեստին, քարոզելով որ՝ մարդն իր բնական վիճակին մէջ բարի ըլլալով, ընկերութիւնը զայն խաթարած է: Անիկա պիտի ըսէ որ ընկերութիւնն իր ամենէն յառաջացած վիճակին մէջ ամենէն աղէտաբեր ազդակն է մարդկային զեղծանման, եւ որովհետեւ այս ընկերութեան բարձրագոյն զարգացումը կը յայտնուի զուտ գրականութեան եւ արուեստի հետապնդման մէջ, — որ չքեղ չռայլութեան մը հետապնդումն է, — մարդկային մտքին ու հանճարին գեղարուեստական ստեղծագործութիւնները մարդոց չարիքն ու ապականութիւնը կ'աւելցնեն: Բուսօ պիտի պնդէ որ՝ արուեստը մարդուն մէջ կը գրգռէ աւելորդ պէտքեր, զորս չի կարենալ գոհացնելուն համար անիկա թշուառութիւն կ'զգայ, կամ զորս գոհացնելու բաղձանքէն տարուած՝ կը դառնայ փառասէր, ընչաքաղց, եսամոլ եւ ագահ: Բայց մարդն բնկերութեան մէջ կ'ապրի եւ զայն իր նախնական վիճակին վերադարձնել ոչ հնար է ոչ ալ իմաստուն: Հարկ է անոր մէջ ուղղել ինչ որ ընկերութիւնը խաթարած է. անհրաժեշտ է անոր բնութիւնը փոխել դաստիարակութեամբ: Անիկա ընելու համար թոյլ տալու է որ բնութիւնը ներգործէ մարդուն վրայ: Բուսոյի «Էմիլ»ը կը ցուցնէ թէ ինչպէս պէտք է դաստիարակել մանուկը՝ անկէ հեռացնելով քաղաքակրթութեան ազդեցութիւնները, որոնք են գրականութիւն, կրօնական վարդապետութիւններ, ընկերական ըմբռնումներ: Անոր մէջ զօրացնելով բնական զգացումներն՝ ինչպէս սէր, ազատութիւն, զթութիւն, արդարութիւն, քաջութիւն, բարութիւն, անկեղծութիւն: Անոր ուսուցանելով արհեստներ որ

դինք պիտի ընեն անկախ, ճարտար, իմաստուն, խոհական: Այսպէս դաստիարակուած, մանուկը պիտի մեծնայ եւ ապրի, կեանքէն վտարելով կեղծիքը եւ սուտը: պիտի սիրէ անկեղծութեամբ եւ պիտի հիմնէ ընտանիքը որ ամենէն բնական եւ նախնական հաստատութիւնն է: Այսպէս կազմուած էակ մը, ընկերութեան մէջ ապրելու ստիպուած՝ անհրաժեշտօրէն իր կամքը զոհելու է հաւաքականութեան կամքին՝ որովհետեւ բարեփոխուած ընկերութեան մը մէջ այս հաւաքական կամքին ուժովն է որ անհատը պիտի իրագործէ եղբայրութեան եւ հաւասարութեան սկզբունքը: Հաւաքական կամքին շնորհիւ է որ անհատը պիտի գտնէ մեծագոյն բարիքը եւ պիտի տիրանայ իր լման ազատութեան, որովհետեւ հաւաքականութեան կամքը պիտի արգիլէ որ փոքրամասնութիւններ ճնշեն անհատներու վրայ եւ զանոնք շահագործեն: Յետոյ, որովհետեւ մարդը բնականէն բարի ստեղծուած է, անիկա իր երջանկութեան համար պէտք է դիմէ բարութեան աղբիւրին որ է Աստուած եւ եկեղեցիներու ու վարդապետութեանց կաշկանդումներէն ազատուած, պաշտանքի մէջ գտնէ իր երջանկութիւնը, քանզի Աստուած միայն կրնայ զօրացնել մարդուն մէջ բարւոյն բաղձանքը, ուժովցնել կամքը եւ ապահովել երջանկութիւն:

«Էմիր»ի, «Լա Նուվէլ Հէլօյիզ»ի եւ «Գօնթրա Սօսեար»ի մէջ պարզուած գաղափարները պատճառ դարձան որ իմացականութիւններն աւելի ուժանան դասական արուեստէն եւ նուիրուին ընկերութիւնն յեղաշրջելու գործին: Արդարեւ, աւելի քան Վօլթէր՝ Բուսօ ցոյց տուաւ բարեշրջումի պէտքը: Մօնթէսքիէօ իր «Լէսքրի տէ Լուա»ով, Սէն Սիմօն՝ իր «մէմուար»ներով, այնքան մահացու հարուածներ չի տուին միապետական եւ ազնուական տիրապետութեան, ինչքան Բուսօ, որուն հետեւողներն եղան արդէ ընկերավարութեան քարոզիչները:

Ինչ որ մեզ այժմ կը հետաքրքրէ, Բուսոյի գաղափարները չեն, որոնք գերազանց տեսութիւններ կը պարունակեն, այլ՝ բնութեան դառնալու համար մարդոց ուղղած անոր յուզիչ հրաւէրն է: Բուսօ բանականութեան տեղ գերակշիռ կ'ընծայէ զգացումն ու բնազդը եւ բնութեան գեղեցիկ տեսարանները կը

ներկայացնէ առարկայական ձգտումով: Մինչեւ հիմա գրականութիւնն զբաղած էր մարդկային հոգեբանութեամբ: Բուսօ, առաջինն, մարդուն դէմքը կը տեսնէ եւ անոր արտաքին երեւոյթը կը նկարագրէ, ինչպէս կը պատկերացնէ բնութեան տեսքը, որ շարունակ կը փոխուի հեղինակին զգացումներուն հետ: Առաջին անգամ ըլլալով Ֆրանսական գրականութեան մէջ, գոյներու հարուստ ճոխութիւնով Բուսօ կը նկարէ ստուերոտ հարուստ անտառները, լուսաւոր լիճերը, դալար եւ հովասուն մարգերը, ծառերն ու ծաղիկները, հովիտներն ու պուրակները: Անիկա բանաստեղծ է եւ իրերը կը ցուցնէ իր ներշնչման երանգներով: Իր սիրտը կը գրաւուի գեղջկական կեանքի տեսարաններով. կ'երազէ հանգարտ ջուրերու եզերքը եւ հոգին կը լեցուի ծաղկաստաններու բոյրովը, մինչ սիրտը կ'ըզձայ զով բացաստաններու խաղաղութեան:

Բուսօ քնարերգակ բնաստեղծ մըն է եւ առաջին բոմանթիքը որ բանականութեան օրէնքներէն խուսափելով գրագէտին ներշնչումն ու զգացումը տիրական դարձուց գրականութեան մէջ: Շատեր փորձած էին վէպը: Լը Սափի «Ժիլ Պլաս»ը կը ներկայացնէր կեանքի ընդարձակ տեսարաններն ու ժամանակակից ընկերութեան սովորութիւնները, ապրելակերպն ու արկածախնդրութիւնները: «Մանօն Լէսքօ», սիրոյ կիրքին անզուսպ տիրականութիւնը կը յայտնէր: Մօնթէսքիէօյի, Վօլթէրի, Տիտրոյի եւ Մարիվոյի վէպերն առաւել կամ նուազ չափով իւրաքանչիւր հեղինակի խառնուածքին ու դաղափարաբանութեան դրոշմը կը կրէին: Տիտրոյի «Լը Նըվէօ տը Բաօօն», մանաւանդ Սէն Սիմօնի ուժեղ փորձերը, հակառակ իրենց առարկայականութեան, գունազեղ, ճոխ, զգայուն եւ բոմանթիք արտայայտութեամբ օժտուած՝ նոր ձգտումներ կը մատնէին, սակայն այս բոլոր գործերը զուրկ էին այն դաշն ու

խաղաղ քնարերգութենէն որ ժան ժաք Րուսոյի պատկերոտ գրականութեան կ'ընծայէր արդիական արուեստի գրոշմը:

Րուսոն է որ լիովին մոռցնել կուտայ դասական գրականութիւնը, մինչ Պոմարէ, որ քիչ վերջ պիտի ներկայացնէ «Լը Պարպիէ տը Սէվիլ»ը ու «Լը Մարիա տը Ֆիկարօն», հոգօր, մահացու հարուած մը պիտի տայ այս դասականութիւնը քաջալերող ազնուական եւ միապետական իշխանութեան, դայն լիովին վարկարեկելով ու ծիծաղելի դարձնելով:

—o—

ՐՈՄԱՆԹԻԶՄԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Այսպէս, ԺԸ. դարն, որ սկիզբը կը կարծէր թէ դասականներու ականդութիւնը կը շարունակէ, կը յանգի ըրմանթիզմի:

Սէն Սիմօն եւ Բուսօ լո՛կ ուսմաններ են: Զգացումն ու անհատական ներշնչումը զիրենք կ'առաջնորդեն: Անոնք նոյն ատեն առարկայական են եւ իրենց երեւակայութիւնը, որքան ալ վառ, զիրենք չի շեղեցնէր բանականութեան շաղէն:

Զուտ ըրմանթիզմը չպիտի յայտնուի մինչեւ Շաթօպրիան: Փոխանցման երկար շրջան մը կայ որ կէս դարէ աւելի կը տեւէ: Դասականութիւնը վերադարձ մը կ'ունենայ Անտրէ Շէնիէի շնորհիւ: Բայց ա՛լ սրտերը խանդավառուած են եւ Պերնարտէն տը Սէն Փիէրի անարուեստ ըրմանթիզմը քիչ վերջ կուգայ երեւակայութիւնները գրգռել եւ զգացումներն յորդեցնել երկար ատեն զսպուած սրտերէն:

Զուտ մտածումով ապրող եւ բանականութեամբ առաջնորդուող իմացականութիւններ բուռն սէրերու ըղձանքը կ'զգան. յուզումը կը լեցնէ հոգիները որ գեղեցիկ վերջալոյսներու փողփողուն փառքին առջեւ խօլական խանդավառութիւններ եւ մանկական յափշտակութիւններ ցոյց տալու փափաքէն մղուած, կը բաղձան խուսափիլ չոր ու ցամաք դասականութեան մը պարտադրած արուեստակութենէն եւ պայմանադրականութենէն: Սալօններու մէջ մշակուած չքեղ ու հեգնոտ իմացականութիւններն իրենց զգացման դատարկութիւնը կը տեսնեն ու կ'երազեն խանդոտ սէրեր, միամիտ զմայլանքներ. կ'ուզեն ապրիլ «Փօլ եւ Վերգիլէի» անմեղ, բնական եւ Էկզօքիկ կեանքը. կ'ըղձան ըմբոյխնել գեղեցկութիւնը բնութեան եւ արուեստի մէջ՝ գոհացում տալով իրենց զգայարաններուն. կը պահանջեն՝ անիմաստ բաներ ըսելու, ոսկեզօծ երազներ տեսնելու եւ իրենց անո-

բոշ, ծփուն բայց ուժեղ յուզումներն յորդահոս պոռթկումով արտայայտելու իրաւունքը: Երազել ու զգալ՝ փոխանակ տրամաբանելու եւ զննելու. զեղեցիկ, անզոյ ու անհիմն իտէալներու յառիլ խորհրդաւոր մեթամաղծութեան եւ յոյլ տեսլականութեան ոսկի մշուշներուն ընդմէջէն, ա՛յնքան հզօր իմացական պէտքեր կը դառնան որ, սալօններու աղնուական կրներուն ամենէն իմացականներն իսկ կը ցանկան խօլական սիրուհիներ դառնալ:

Երազող եւ զգացական իտէալականութեան այս պոռթկումին մէջ՝ որ յորձանուտ հեղեղի մը ուժովը պիտի քչէ տանի Վօլթէրի դարուն անհաւատ, անկրօն ու ժխտական ոգին, դասական արուեստը կարճ շրջանի մը մէջ միայն փակազիծ մը կը բանայ եւ Քրբանսական դրականութիւնը կ'օժտէ տասնեւութերորդ դարու ամենէն դասական բանաստեղծովը:

Ասիկա Անտրէ Շէնիէն է:

Այդուած հնախոյզ դիտնականներէն որ Յունական եւ Հռոմէական պեղումներով վերստին կ'արծարծէին դասականին սէրը, մասնաւորաբար ուժեղ զարկ մը տալով նկարչութեան, քանդակագործութեան եւ ճարտարապետութեան, Անտրէ Շէնիէ, Պոլլո ծնած եւ մօրը կողմէն Յոյն, զուտ աթենական եւ անագրէօնական արուեստով մը երգեց: Տասնեւութերորդ դարու բանաստեղծներուն լուսադոյնները, մանաւանդ Բատին, արուեստով աւելի կը մօտենան Վերդիլիոսի եւ քրիստոնեայ վերածնութեան իտալական բանաստեղծներուն: Անտրէ Շէնիէ իրեն օրինակ առաւ մի'միայն յոյն բանաստեղծները եւ անոնց նման իր առղերը կազմեց արուեստի կատարելութեամբ մը որուն զլիաւոր յատկանիշներն էին պարզութիւն, ներգաշնակութիւն, բնականութիւն, անկեղծութիւն եւ քնարերգականութիւն: Շէնիէ հրապուրուած էր ժպտուն, կայտուող, շնորհալի եւ կենսախայտ Յունաստանով. կը սիրէր ապրիլ, զգալ եւ վայելիլ: Կեանքի ծրիագրկոտ հովիտներուն մէջ կուգէր շրջիլ եւ խօլթութիւն նետուած կապոյտին մէջ՝ երգել արտայայտելու հնչուն ու լճիտ ճոռուողիւնով:

Բայց Շէնիէ բացառութիւն մըն է եւ քիչ վերջ յուզիչ զոհը կ'ըլլայ Քրանսական մեծ յեղափոխու-

Թեան որուն ստեղծած թոճ ու բոճին մէջ կը կորսուին արուեստն ու գրականութիւնը:

* * *

Ապրելու եւ զգալու ջանքը որ Րուսոյի ներշնչման տակ սկսած էր իտէալապաշտ ձգտումի հօր թափով մը, յեղափոխութեան եւ Մեծն Նաբօլէոնի պատերազմներու սոսկումին ու վատնումներուն տոկալով, դասական գրականութեան ջախջախիչ հարուածը տուաւ ԺԸ. դարուն վերջը:

Շաթօպրիան դադարաւալատներու առաջինն է եւ իրմէ ներշնչուեցան Լամարթին, Միւսէ, Վիգթօր Հիւկօ:

«Լը Ժէնի տիւ Քրիսթիանիզմը» Վօլթէրի եւ միւս իմաստասէրներու ժխտականութեան տեղ հաստատեց ըրիստոնէութեան գրական ոգին ու արժէքը:

Շաթօպրիանի կարեւորութիւնը, իբր մտածող, չափազանցուած է: Այս բանաստեղծն ալ Պերնարտէն տը Մէն Փիէրի նման ծանծաղ իմաստասիրութիւն եւ անտեղի տրամաբանութիւններ ունի: «Լը Ժէնի տիւ Քրիսթիանիզմը» զուտ բանաստեղծութիւն է, պատկերներուն եւ յուղումին մէջ արուեստի սքանչելի գործ մը:

Շաթօպրիան կը ջանայ ապացուցանել թէ կրօնքներուն մէջ ըրիստոնէական կրօնն է ամենէն բանաստեղծականը, մարդկայինը եւ արուեստի ու գրականութեան նպաստաւորը: Աշխարհ անոր կը պարտի ամէն ինչ: Անոր բարոյականը, վարդապետութիւնը, պաշտանքը, խտալը կը դերադանցեն միւս բոլոր կրօնքներու սկզբունքները, գաղափարներն ու արարողութիւնները: Անիկա է որ ճաշակը կը դադարէ, առաքինի կէրքերը կը մշակէ, մբտածման կորով կուտայ, գրագէտին կ'ընծայէ աշխատական ձեւեր եւ արուեստագէտին կը հայթայթէ կատարեալ տիպարներ: Անոր հաւատքը առաքինութեանց եւ ընտանեկան հրճուանքներու ակն է:

Շաթօպրիան ըրիստոնէութեան գովեստը կ'երգէ ինչպէս Նարեկացին անոր խորհուրդները կը բանաստեղծէր. բայց Նարեկացին իր սէրն ու պաշտան-

քր, իր հողին ու սիրտը կը զեղուր զոհաբերութեան միացող խորանին առջեւ: Ծաթօպրիան կը Զանայ թէկ մը պաշտպանել, եւ կը ձախողի:

Սակիյն, իր տկար տրամաբանութեան հետ, որմէ ոչ ոք կը համոզուի, կայ հզօր ազդեցութիւնը Ծաթօպրիանի դործն յաւէրթօրէն ապրեցնող քրիստոնէական զգացման, անոր ստեղծած վառվռուն պատկերներուն եւ անոր ապրեցուցած կրօնական ջերմեռանդ ու խանդոտ ոգւոյն զոր Վօլթէր եւ միւս իմաստասէրները մեռուցած էին: ԺԼ. դարուն սկիզբը, ազնուական թէ իմացական գրեթէ բոլորն ալ անկրօն էին եւ առհասարակ կը մտածէին թէ կրօնքը արժէքէ զուրկ չնչին նախապաշարում մ'էր: «Լը Ժէնի տիւ Քրիսթիանիզմ»ը, ժողովուրդին մէջ դարէ մ'իմեր նիւրհող կրօնական ոգին արթնացուց եւ կաթուրիկ եկեղեցիին վարդապետութիւնը զովաբանելով երեւակայութիւնները վառեց հաւատքին բոցովը:

Նաբօյէոն Վատիկանի հետ դեռ նոր կնքած էր դօնդորտան եւ ահա Ծաթօպրիան կը վերանորոգէր ժողովրդային հաւատքը: Դարերով հաստատուած աղգային կաթուրիկ եկեղեցին, անոր արժէքը, անոր ներշնչումը, անոր վարդապետութիւնը, չքեղ արարողութիւններն ու խորհուրդները Ծաթօպրիան կը ներկայացնէր իրրեւ ակն ու աղբիւրը Պրանսայի ժողովուրդին վայելած բոլոր բարիքներուն:

«Լը Ժէնի տիւ Քրիսթիանիզմը» կերպով մը կը նուիրագործէր դօնդորտան, եւ աւելի քան քրիստոնէական կրօնը, հաստատ հիմերու վրայ կ'ամրապնդէր կաթուրիկութիւնը, որ, շնորհիւ Ծաթօպրիանի՝ աւելի քան երբէք երեւցաւ վեհափառ, յաւիտեանական եւ վսեմօրէն կենսունակ:

«Աթալայի», «Ռէնէ»ի, «Լէ Մարթիո»ի մէջ նրմանալէս, մտածումն ու հոգեբանական վերլուծումները տկար են, մինչդեռ քնական տեսարաններու նկարագրութիւնը, մարդկային դէմքերու ուժեղ արտայայտութիւնը տաղանդաւոր արուեստագէտի ստեղծագործութիւններ են: Ամերիկայի լայն բացատրաններէն, յորդահոս դետերէն, ամեհի եւ վսեմ ջրվէժներէն, փառաւոր անտառներէն, սէզ հնդիկներէն, Ծաթօպրիան մեղ կը տանի Սպանիա, Նաբօլի, Յունաստան, Պաղեստին, եւ ամէն տեղ, պատ-

կերներն ու դէմքերը, առարկայականութեամբ հուժ-
կու եւ լիովին տրոփուն հեղինակին զգայնութեամբ,
— այնպիսի կատարելութեամբ գծուած են որ, Շա-
թօպրեանի գրականութեան կ'ընծայեն չքեղ նկար-
չութեան մը երեւոյթը:

Այս նկարագրութեանց մէջ է որ Աթալայի հեղի-
նակը գեղեցկութիւն ստեղծած է. իր քաղաքները կը
յուզեն, կը հրճուեցնեն, իր տեսարանները տռամա-
ներ եւ ողբերգութիւններ են. իր հովիտները, պու-
րակներն ու լեռները՝ սիրուն, յանկուցիչ, ներդաշ-
նակ քնարերգութիւններ են, որոնց տիրական յատ-
կանիչը մեկամղձոտ, երազկոտ, նրբին, շնորհալի
եւ գեղապաշտ զգայնութիւնն է, — զգայնութիւն մը
որ առարկային գեղեցիկ ձեւը կրնայ ջերմ կեանքով
ողեւորել:

Շաթօպրեանի ազդեցութիւնը մեծ եղաւ ԺԹ.
դարու բոմանթիք բանաստեղծներուն վրայ: Անոր
շնորհիւ գրականութեան մէջ յաւերժացան վէրթեր-
եան տիպարով սիրահարներ: Տիտուր յոռետեսութիւն
մ'ու մեկամղձոտ ձանձրոյթ մը լեցուցին իտէալա-
պաշտ հոգիները, վսեմօրէն լալկան եւ խօլականօրէն
երազային գրականութեան մը ծնունդ տալով: Ալ-
ֆրէտ տը Վիննի, որ Շաթօպրիանի քրիստոնէական
հաւատքովը չէր կրնար խանդավառուիլ, անոր տըխ-
րութենէն ազդուեցաւ. Վիքթոր Հիւկօ իր երկարա-
պատում նկարագրութեանց. Բրնան իր կրօնական
քնարերգութեանց, Միշլէ՝ իտէալապաշտ ձգտում-
ներուն եւ Լօդի՝ իր Էֆգօթիֆ եւ արեւելեան տպա-
ւորութեանց մէջ, առաւել կամ նուազ չափով ազ-
դուած են Շաթօպրիանի գործերէն:

Մեծագոյն առաւելութիւնը որով Շաթօպրիան
օժտեց Ֆրանսական գրականութիւնը՝ քրիստոնէու-
թեան այն յուզումնալիւր ու խորհրդաւոր զգացումն
եղաւ, որու խանդավառութենէն զուրկ մնաց մինչեւ
անգամ Ժանսէնական Բասինը, եւ որու շնորհիւ մի-
այն՝ գրական գեղեցկագոյն ներշնչարաններ դար-
ձան տիեզերական գրականութեան փառաւորագոյն
գործերէն՝ Աստուածաշունչը, Միլտոնի «Իբախտ
Կորուսեալը» եւ Տանդէի «Տիւլինա Գօմէտիա»ն:

ԳԱՂԱՓԱՐԱՊԱՇՏ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

—o—

Բոմանթիզմը գրական արուեստի մէջ յեղափոխական հզօր ձգտում մը եղաւ: Ինչպէս տեսանք, շրնորհիւ Ռուսօյի եւ Շաթոպրիանի, անիկա գրականութեան սահմանափակ տեսակներուն մէջ ներմուծեց քնարերգութիւնը, որուն նախնական նիւթերն էին բնութեան սէրը եւ մարդկային զգացումները:

Բոմանթիզմը յեղափոխական շարժում դարձնող պատճառները շատ են: Մեծագոյն պատճառը, մեթոտիկ յօրինուածքէ եւ մտածման ու բանականութեան կանոններուն համաձայն արտադրելու պայմանադրական միօրինակութենէն խուսափելու, կէանքը, բնութեան պատկերներն ու մարդկային յուզումները անկաշկանդ ու անկանոն ազատութեամբ արտայայտելու պէտքն էր: Ազնուական սալօնները որ իրենց ճաշակը պարտադրած էին գրողներու վրայ, անհետացած էին. համալսարաններն ու դօլէճներն — ուր երիտասարդ գրողներու իմացականութիւնը կը մըշակուէր աթենական եւ հռոմէական արուեստին թեքնիքովը, — յեղափոխութեան շրջանին փակուած էին: Տասնեւիններորդ դարուն սկիզբը, գրասէր երիտասարդութիւնը նոյնքան խանդավառութեամբ եւ մեթոտով չէր մարդուեր Հինին ընդօրինակութեանը մէջ: Գրողներն իրենք զիրենք աւելի ազատ կ'զգային իրենց գիտակցութեան, իրենց ներշնչումներուն եւ իրենց յոյզերուն համաձայն արտադրելու գեղեցկութիւնը, զոր այլեւս մի'միայն առարկային մէջ չէին տեսներ, այլ կը գտնէին ներշնչման մէջ: Ինչպէս Սերվանթէս եւ Շէքսպիր ցոյց տուած էին՝ դեղեցկութիւնը նկարագրին մէջ էր քան ձեւին:

Բոմանթիզմը, բանականութեան ցուցմունքներուն համաձայն արուեստ ստեղծելու ձգտումին տեղ՝ խռայապաշտ յուզումնականութեամբ դրելու կերպը որդեգրեց: Հոգեբանական վերլուծումները եւնթակայական ներհայեցողութեամբ յառաջ տարուե-

ցան. գիտական զննութիւններ տեղի չունեցան: Գրողները իրենց սրտին տրոփիւններովն սկսան բացատրել կեանքն ու բնութիւնը:

Բայց բոմանթիզմը առաջին քայլն եղաւ դէպի գրական ազատութիւն, — առաջին ջանքը գեղեցիկն արտայայտութեան մէջ դրութիւն չունենալու:

Եթէ քիչ վերջ անիկա եւս դարձողի վերածուցաւ, գլխաւոր պատճառը դարձեալ պէտք է փնտռել այն իրողութեան մէջ՝ թէ հոսիլու անհատականութեամբ օժտուած հանճարներ՝ նոր կեանքի պէտքերէն եւ իմացական ազատութեան ներքին մղումէն ազդուած՝ ըմբոստացան դասականութեան կաշկանդմանց դէմ եւ համանման ձգտումներով արտայայտեցին ճոխ գրականութիւն մը: Այս գրականութիւնը, մինչեւ ԺԹ. դարու վերջին կէսն անարգել զրաւեց միտքերը, եւ, Ֆրանսայէն դուրս, Անգլիոյ, Սպանիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ դտնելով սանթիմանթալ դադափարապաշտութիւն մը, իր գոյութիւնն ամբապնդեց:

Հիւկօ, Լամարթին, Միւսէ, Ժօրժ Սան, իրենց ներշնչման, իրենց ներուժ գիտակցութեան ազատ մը՝ դումներովն ուղեցին գեղեցիկն ստեղծել, որպէս զի իրենց դործը հինին ընդօրինակութիւնը չըլլայ:

Վիքթոր Հիւկօ որ Պուալօյի «Արուեստ Գերթողական»ին կանոնները նախ կը յարդէր, հզօր տաղանդէին լայնածաւալ ազդեցութեամբը նուիրադործեց բոմանթիզմը, որ, գրական սեռերն ընդարձակելով, երեւակայութեան թռիչ տալով, յանձնուելով սրբտին յուզումներուն եւ ենթակայական արուեստի մը թռվիչ զմահաճոյքին, զգայնութեան երեւոյթներովըն դրաղեցաւ. իր քնարերգութեանց նիւթ ըրաւ մարդկային ճակատագիրը, բնութենէն վեր սաւառնեցաւ հոգին ճանչնալու, կեանքի դադտնիքը լուծելու, Աստուծոյ հետ Մոյսէսի նման ճակատ առ ճակատ խօսելու համար: Բոմանթիզմը երգեց մահը, խողաց ջերմեռանդ պաշտանքով. իր մտածման առարկայ դարձուց մարդկային տեւական զգացումներէն՝ սէրը, նախանձը, ատելութիւնը. եղաւ մեղամաղձոտ, յուսահատ, տխուր, լալկան, հաւատաւոր, վսեմ, յորդառատ պերճախօսութեամբ մը, որ միշտ

պարզ, անկեղծ եւ իմաստալից չըլլալով հանդերձ՝
կը յուզէր, կը հմայէր եւ կը ներշնչէր:

Դասականներն Յոյն եւ Լատին արուեստն ընդօ-
րինակէր էին. բոմանթիզմը՝ ինքնատիպ ըլլալ բաղ-
ձաց, եւ իր քնարերգութիւնը ճոխացնելու համար
դիմեց ասպետական միջին դարուն: Անիկա իր պատ-
կերներն բնորեց ոչ միայն Ֆրանսայի, այլեւ Եւրո-
պայի եւ Ասիոյ գեղեցիկ տեսարաններէն, որոնք ի-
րենց այլադան նկարներուն եւ շողշողուն տեղական
գոյներուն մէջ նոր հետաքրքրութիւններ արթնցու-
ցին, երեւակայութիւնները գրգռեցին խորհրդաւոր
գեղեցկութեանց պատկերներով, պայծառ ու փող-
փողոտն տեսիլներ ցոյց տուին երազող իմացականու-
թեանց եւ արուեստին մէջ ներմուծեցին՝ զգացա-
կանին հետ՝ նկարչականը եւ պատկերաւոր:

Դասական արուեստի հիմը փորձառական իմաս-
տասիրութիւնն էր. հարկ էր մտածել, զննել, տրա-
մարանել եւ ճշմարտութիւնը գտնել: Բոմանթիզմն
յայտարարեց թէ գեղեցիկը բնութեան մէջ չէր, այլ
բնութիւնն ըմբռնող մտքին մէջ: Տառապող եւ պայ-
քաբող մարդն աչքերը պիտի յառէր երջանկացող ի-
տէալներուն՝ անոնց տեսիլներով կեանքը գեղեցկաց-
նելու համար: Որովհետեւ մարդիկ աւելի զգա-
ցումով կ'ապրէին քան բանականութեան անսալով,
հոգեկան ներշնչումն աւելի գերազանց գեղեցկու-
թիւններ պիտի կազմէր քան առարկաները դիտող
չոր իմացականութիւնը:

Առարկան կրնար անբնական ըլլալ եւ գեղեց-
կութիւնն ալ աննիւթական. անոր հանդէպ մարդիկ
պէտք է դռնէին. — Ասիկա կը հրապուրէ եւ կ'աղ-
նուացնէ, կը վերացնէ, կը յուզէ եւ կը մխիթարէ,
որովհետեւ զայն արուեստի մէջ ցոլացնող մտքին շո-
ղերովը մարդոց անձանօթ գեղեցկութիւն մ'ստացած
է:

Արուեստին նպատակն էր հաճոյք պատճառել եւ
յուզել, ուսուցանել հոգեկան գերազոյն ճշմարտու-
թիւններ: Այս ճշմարտութիւնները կը կազմուէին բս-
տեղծադործ հանճարին անհատական էմփուիսիօնով,
անոր աղուար երազներուն համեմատ: Անոնք՝ մար-
դոց մէջ պիտի զօրացնէին սիրոյ, արդարութեան,
կըրպարութեան, ազատութեան, հաւատքի, յոյսի եւ

անմահութեան տիեզերականօրէն ճշմարիտ զգացումները: Ֆրանսական յեղափոխութիւնն արդէն սրտերու մէջ արծարծած էր մարդկային աղուոր ըզգացումներու սէրը: Ազատութեան զգացումը քաղաքական եւ ընկերական կեանքը կաշկանդող կապերը քակելէ վերջ՝ գեղարուեստը սեղմող ճաշակն ու կանոններն առ ոչինչ կը գրէր, իտէալականին պաշտանքն անհրաժեշտ դարձնելով: Բոմանթիզմը Ֆրանսայի մէջ չէր միայն, այլ իր նուաճումները կը կատարէր Անգլիոյ մէջ, ուր՝ Պայրըն, Ուոլթըր Սքոթ, Ուրտզուէրթ, Քօլրիճ. Գերմանիոյ մէջ՝ Կէօթէ եւ Շիլլէր, իրենց հանճարին դրոշմով կը վաւերացնէին արուեստի այս նոր ձգտումը: Շէյքսպիր, Տանդէ, Միլտոն, մանաւանդ Աստուածաշունչը մոռցնել տուած էին Հոմերը, Սոփոկլէսը, Վիրգիլիոսն ու Որատիոսը: Վիքթոր Հիւկօ, բոմանթիքներու առաջնորդութիւնն ստանձնելով, իր «Գրոմուէր»ի յառաջարանին մէջ կը գոչէր. «Հինը ծթած է եւ ներկայ կեանքի պահանջներուն չի համապատասխաներ: «Րասին եւ Գօրնէյլ միայն հինին ընդօրինակութիւնն են եւ արդի ընկերութեան կեանքը չեն պատկերացներ. եւ միթէ՞ կ'ուզէք որ մենք ընդօրինակութիւնն՝ ըն օրինակենք»: Սթանտալ կը բողոքէր դասական ճաշակի սահմանափակութեան դէմ: Ալֆրէտ տը Վինէի իր բանաստեղծութիւններով խորհրդապաշտ եւ իմաստասիրող բոմանթիզմը կը հիմնէր: Լամարթին կը հրատարակէր իր «խոկումները», որ դրական ոեւէ տեսակի չպատկանելով, սրտին մտերմիկ յուզումները կը քնարերգէին զգլխիչ խորհրդաւորութեամբ եւ անսահման տխրութիւններով:

* * *

Լամարթին մեծ բանաստեղծ մըն է: Իր խոկումները, իր երգերն ինքնաբուղիս, անճիգ, յորդահոս, խորհրդապաշտ եւ քաղցր հոգիի մը մեղեդիներն են որ սրտին բարի զգացումները կը պատմեն: Բանաստեղծն անկեղծօրէն կը հաւտայ թէ կեանքը բարի է, ընութիւնը գեղեցիկ եւ աշխարհի վրայ չկայ չարիք: Լամարթին գաղափարական գեղեցկութեամբ կը պարուրէ ընութեան տեսարանները, զորս չի կրնար շօշափելիօրէն ապրեցնել կամ պատկերացնել: Իր նկա-

բազրած լեռը, լիճը, գրեթէ չենք տեսներ. անոնք անորոշ են եւ անկերպարան ու անոնց նայելով բանաստեղծը դարձեալ իր զգացումն է որ կ'երգէ: Հատալով ամէն բանի լաւութեան, տառապանքին դէմ դառնութիւն չ'զգար, այլ կը մտածէ որ տառապելով եւ համակերպելով, մարդիկ պիտի դառնան երջանկութիւն եւ պիտի արժանանան իրենց խոստացուած երկնային վարձատրութեան:

Այսպիսի ոսկեղօծ լաւատեսութիւն մը կը ծորէ բանաստեղծին ամենէն մեղամաղձոտ տողերէն: Իր տխրութիւնը կը բղխի այն զգացումէն թէ մարդկային կեանքը վաղանցուկ է, հետեւաբար պէտք է ապրի սիրելով եւ սիրել ուժգին, մի՛շտ, վսեմ ու անչափախորի իտէալականութեամբ: անհատական Սիրոյ զգացումը զինք կը մղէ մարդասիրութեան, կ'երգէ եղբայրսիրութիւնը, կը պանծացնէ զոհողութիւնը եւ մարդկային երջանկութեան ու հաշտութեան ի նպաստ կատարուած ծառայութիւնները: Կը փառաբանէ ժողովրդային ազատութեան եւ մարդկային իրաւունքներու դադափարը եւ իր ներքին խոր բարութեան, իր անսահման քաղցրութեան, իր լաւատես իտէալապաշտութեան, իր մեղմ, ծիւղն, ներդաժիտ, հաշտարար, ներդաշնակ ու վեհապանծ մտածումներուն շնորհիւ, որոնք կը թրթռան ջերմեռանդ զգայնութեամբ, Լամարթին կը դառնայ ժողովուրդին կուռքը, կ'իջնէ քաղաքական ասպարէզ եւ կը յայտնուի իրրեւ գիտակցութիւնը ազատախոհ ու ամկալարական ֆրանսայի:

Ալֆրէտ տը Վինետի, հակառակ Լամարթինի, բոմանթիք բանաստեղծներուն ամենէն մտածողն է. թերեւս ասոր համար ալ աւելի արուեստագէտ է: Իր պատկերներն ու թապլօները ուժեղ են: Անոնք կ'ապրին, դռնագեղ, թարմ, յանկուցիչ եւ գեղատեսիլ սուարկայականութեամբ, բայց իր խորհրդապաշտ իմացականութիւնը Լամարթինի միամիտ հաւատքը չունի: Չարիքը կը տիրէ երկրի վրայ եւ մարդ, որքան ալ տառապի այս կեանքին մէջ՝ Աստուածային վարձատրութեան մը յոյսը չունի: Վինետի կ'ըսէ. «Կորուով կատարէ քու երկար ու ծանր աշխատանքդ. տառապէ եւ մեռիր անտրտունջ: Կռուէ՛, ինչպէս զինուորը կը կռուի հրամանին հրազանդեւ».

լով, որովհետեւ Հպարտ մարդուն պատուի զգացումը կը պարտադրէ Համակերպող, լռիկ զոհողութիւն մը, բայց նոյն ատեն սիրէ՝ մինչեւ իսկ ինչ որ կրկին անգամ Հպիտի տեսնես, — սիրէ՝ ինչ որ վաղանցուկ է, քանի որ տառապող մարդուն միակ վարձատրութիւնը սէրն է:

Մարդից անտարբերութիւնը, չարիքին տիրականութիւնը, Հաւատքի եւ յոյսի պակասը ու կրօնական զգացման բացարձակ չգոյութիւնը Ալֆրէտ տը Վինեիի հոգին ծանրաբեռնած էին իր կղզիացւածան, իր անյուսութեան զգացումովը որ զինք կը մըղէր յոռետեսութեան: Բայց այս յոռետեսութիւնը ջիղ ու կորով կը գտնէր՝ Հպարտ խառնուածքի մը ստոյիկեան Համակերպութեամբ ցաւին տոկալու քաջութենէն, որ իրեն յայտարարել կուտար թէ կը սիրէ մարդկային տառապանքին վսեմութիւնը: Այս տխուր Համակերպութեան տակ, Վինեի կը գրէ՝ նախ իր յաւերժական ձանձրոյթը փարատելու, յետոյ մարդկութիւնը լուսաւորելու համար: Անիկա իր արժէքին գիտակցութիւնն ունի, մինչդեռ Համարթին, նուազ մտածող եւ աւելի զգայուն, կը գրէ ո՛չ Հանրութեան, ոչ ալ իր հաճոյքին համար, այլ յորդառատ աղի մը նման պէտքը կ'զգայ հոսելու, ոռոգելու, կարկաչելու, ուժեղ, անարգել եւ բարեւար յորդումով: Ասոր համար է որ Համարթինի պատկերները խորհրդաւոր զգացումի մը իմաստասիրական արտայայտութիւնն են, մինչ Վինեիի իմաստասիրութիւնն ու երգը կը ծնին գեղեցիկ նկարէ մը: Անոր մտածումները կը բղխին հսկայ դէմքէ մը՝ ինչպէս Մովսէս անապատին մէջ, ինչպէս Յիսուս Զիթենեաց լեռան վրայ: Եւ բանաստեղծին քնարերգութիւնը, փոխանակ անորոշ յուզումներու եւ ծրվածիւնն ու անստոյգ խորհուրդներու տարտամ տպաւորութիւնն ըլլալու ինչպէս էր Համարթինի մէջ, դիւցադներգական պատմադրութեան մը շօշափելի իրականութիւնը կ'ապրեցնէ:

* * *

Բոմանթիք գրականութեան եւ իտալապաշտ քնարերգութեան մեծագոյն դէմքը Վիքթոր Հիւկօն է: Այս բանաստեղծին գործերէն ոմանք ծանօթ են

հայ ընթերցողներուն: Մտածման եւ խորքի, զգայնութեան եւ տրամաբանութեան իրական պակաս մը կայ Հիւլիօյի թէ՛ վէպերուն եւ թէ՛ բանաստեղծութեանց մէջ, որոնք, ցանկատես, ճարտար, բարձրարարաւ, ապշեցուցիչ, վսեմ, վարդապետական եւ մարդարէական պերճախօսութեան մը առիւնքնող, բնկլուղող եւ գոռացող հոսանքին տակ կը պարտկեն իմաստասիրական եւ հոգեբանական խորունկ մտածման աղբատութիւնը:

Վիքթոր Հիւլիօյի իմացականութիւնը, հակառակ մեծ խորհող մը ձեւանալու փորձերուն եւ յաւանութեան, ո՛չ ինքնատիպ է եւ ոչ ալ մտածման խորութիւն կը պարունակէ: Միտքերը սնուցանող եւ մտածում արծարծող դադափարներ չեն իր ընկերական, քաղաքական եւ իմաստասիրական դադափարները, որոնց շնորհիւ արդարութիւնը պաշտպանեց թշուառներու եւ ինկածներու հանդէպ կարեկցութիւն արթնցուց. ժողովրդային ռամկավարութեան եւ ազատութեան իրաւունքը ջատագովեց. զայրալիք կոտորովով բռնապետութիւնը հարուածեց. հոգիներու մէջ խանդավառութիւն ստեղծեց ի նպաստ ընկերական ու կրթական բարեփոխութեանց եւ բարոյական արժէքներու աէրը ներշնչեց:

Հիւլիօ աւելի նկարագրող եւ տեսանող է. այս է պատճառը որ երկարապատում գործերուն մէջ քիչ բան կայ որ կ'ապրի, բացի շողշողուն տեսիլներէն, բացի՝ իր չափազանցուած զգացողութեան շնորհիւ վսեմ ու շքեղ, մեծափառ ու լայնածաւալ երեւցող նկարագրութիւններէն եւ համայնապատկերներէն:

Հիւլիօյի արժէքն իրրեւ մտածող, հասարակ դադափարներու միջոցաւ մարդոց մէջ ուժեղ զգացումներ գրգռելուն մէջ կը կայանայ: Անիկա փրփականատիստ է եւ իր բուն զգացողութեամբ մարդիկ շարժման եւ գործի կը մղէ:

Վիքթոր Հիւլիօյի զգայնութիւնն ալ խոր չէ: Մարդկային հոգւոյն նրբին պրքերուն մէջ չի կրնար թափանցել: Իր մեծութեան զգացումն ու իր եսին զխաակցութիւնը կ'արգիլեն որ Ծրանսուա Գօբէի նման նոյնանայ խոնարհներու եւ թշուառներու հետ երբ տառապանքը կը պատկերացնէ: Հիւլիօ միշտ կ'ստանձնէ առաքեալի եւ մարգարէի դերը. կը դա-

տէ, կը հարուածէ, կը կշտամբէ: Անիկա վարդապետական է Եսայի մարգարէին վեհ քնարերգականութեամբն. բոլուն է անոր նման երբ կը կոթողանայ միապետութեան չարիքներուն դէմ. բայց հոգեբան եւ վերլուծող չէ: Իր միտքը զուրկ է այն ըմբռնող զգայնութենէն որ կը սարսուռայ սրտի եւ հոգիի բարդ ու հակասական, նրբին եւ թագուն թելադրութեանց հանդէպ: Իր քնարը, անտարակոյս, գեղեցկօրէն կազմուած եւ շքեղօրէն ոսկեզօծուած է. իր լարերը՝ ձգտեալ եւ հնչուն՝ կը գոռան թաւ ու բամբ, բայց իր քնարերգութեան մէջ չենք գտներ հոգին թրթրուացնող, խորունկ ու զգլխիչ արբշիւով սիրտն յուզող զգայնութիւն մը:

Նրբին զգայնութեան այս պակասէն է թերեւս որ Հիւլօյի ուժեղ եւ լայնածաւալ նկարագրութիւններն ու համայնապատկերները չեն իրագործեր գեղեցկութեան այնպիսի կատարելութիւն մը՝ որ խոր հոգեկանութիւն յայտնէ: Հակառակ հօր արթիւթի մը թեքնիքական ճարպիկութեանց, Հիւլօյի բօք-բռէմբն ու քապլօմբը, ներքին խտացուած կեանքով, չափաւոր, ժուժկալ գոյներով եւ վառ գեղեցկութեամբ իրենց մանր շրջանակը լեցնող կիտուածանկարներ չեն: Այս թապլօներու շրջանակը փոքր չէ արդէն: Հիւլօ հսկայական է իր վէպերուն մէջ, ուր մեծ զանգուածները, իրենց եռուզեռեալ կեանքով կը պոսթկան, եւ իրենց ալեկոծումներէն, խրուովքէն, զայրոյթներէն եւ սարսուռներէն՝ ամեհի ուկիխանի մը փրփրերախ ուժն է որ կը յորդի:

Հիւլօյի դաղափարներուն եւ պատկերներուն կազմութեան մէջ՝ զգայնութենէն եւ յուզումէն աւելի, իր զգայարանքն են որ կը գործեն: Անոր աչքը ուժեղ թափանցումով կը գննէ առարկան եւ դայն խորշոքներով ու ալափոխելով կը յօրինէ իր խորհրդանշանները: Գաղափարապաշտութիւնը Հիւլօյի ոգիին մէջ է, իսկ տպաւորականութիւնն ու սիմպօլիզմն անոր ոճին մէջ: Ահա Հիւլօյի արուեստին հիմնական յատկանիշը: Այս տեսակ տպաւորականութիւն մը երեւակայական հսկայ բաներու տեսիլը կը ցուցնէ, կը պարզէ անսահման, անծանօթ եւ անհամար լոյսերով փողփողուն հորիզոններ եւ իմացականութեան աշխարհը կը լեցնէ առասպելական եւ երե-

ւակայական բնակիչներով: Իր լաւագոյն գործերուն, Լէ Շաքիմանի, Լա Լէժանտ տէ Սիէֆլի մէջ, Հիւկօ, վսեմ ու մեծ է շնորհիւ իր բարոյական համոզումներուն, շնորհիւ այն բեղուն, առատ, յորդահոս, հրակայական ոճին որ ճարտար թեքնիքովը կզմայլեցնէ, կ'ապշեցնէ, եւ թէպէտ յաճախ զուրկ է մտածման խորութենէ ու կը թուի զգայնութեամբ չոր, կը ներկայացնէ արուեստ մը որ իր ձեւին ու արտայայտութեան մէջ հզօր եւ յանկուցիչ է ու Հիւկօյի մեծաշուք թատերականութիւնն իսկ կը փրկէ Աղեքսանդր Տիւմայի անհիմն հնարքներէն եւ պառաւական պատմութիւններէն:

«Լա Լէժանտ տէ Սիէֆլ»ը որ մարդկութեան պատմութիւնն է, «Լէ Շաքիման»ը որ արդարութեան վերջնական յաղթանակին յոյսը կը յայտնէ բռնապետութեան դէմ. «Նօթրը Տամ տը Փառլ»ն որ քաթէտրայլներու է'ն հրաշակերտը, խորհրդաւոր, հսկայական, ուժեղ, կեանքոտ, գրեթէ մարդկային անհատականութեան մը վսեմութեամբը կ'ապրեցնէ. «Լէ Միգէրապլը» որ մարդկային խղճին եւ յաւատ վերանորոգութեան ու վերածնութեան դիւցաղնավէպն է կարծես, այս բոլոր դրուխ — գործոցները պիտի ապրին, որովհետեւ, իրենց պերճախօս բայց յոգնեցուցիչ զարտուղութիւններէն մերկացուած՝ անոնք պիտի պարունակեն դադափարապաշտ արուեստագէտի մը լայն ու փառաւոր տեսիլները եւ բարոյական խիղախ ոգին, — մեծ ու անկեղծ մարդասիրութեան ոգին, — որ ակնապարար իտէալներով կեանքը հարստացուց, տառապող մարդիկ մխիթարեց. յուսատու երազներով օրօրեց դժբախտները. ըմբոստ զայրոյթով խարանեց տիրող դասակարգին կեղծաւորութիւնները եւ աղքատին, անկեալին ու հարստահարուածին մէջ ցոյց տուաւ նկարագրի վեհութիւն եւ հոգեկան կենսունակութիւն:

* * *

Ալֆրէտ տը Միւսէ եւ Թէօֆիլ Կոթիէ բանաստեղծութեան մէջ, Ժօրժ Սան, Պալլաք, Մերիմէ, Սէնթ-Պէօլ եւ Սթանտալ վիպասանութեան մէջ, Հիւկօյի եւ Լամարթինի տիպարէն բոմանթիքներ չեն:

Ալֆրէտ տը Միւսէ գերազանցօրէն զգայուն է եւ Ժօրժ Սանի նման օժտուած է հոգեբանական ներ-

հայեցողութեամբ: Միւսէի երիտասարդութիւնը սիրահարութեան անյագ վայելքներուն մէջ կ'սպառի զգլխիչ բոյրով հատնող խունկին նման: Երբ յուսախաբութիւնն ու ցաւը սիրտը կը բզբտեն, բանաստեղծը կը պահէ իր հոգեկան կորովը:

Միւսէ իր սէրը կ'երգէ յուղումնալիք քնարերգականութեամբ եւ կը յայտնէ նկարչական արուեստ մը՝ որ նրբին զգացումները գոհարներու նման կը շողացնէ կեանքով եւ իրականութեամբ խայտացող պատկերներու շրջանակին մէջ: Իր մէջ բանաստեղծն աւելի ուժեղ է քան սիրահարը, եւ սիրահարն ալ ա'յնքան իմաստասէր է որ, հակառակ կոտտացող սրտին, Միւսէ միշտ կը փարի սիրոյ, իբրեւ կեանքի զեղեցկագոյն ու գերագոյն իրականութեան, եւ երբ սիրուած էակը ոչ եւս է, կը բաղձայ հեշտանքով ու երախտագիտութեամբ հանգչիլ անոր սփոփարար յիշատակներուն շուքին տակ, ինչպէս անապատէն անցնող ճամբորդը կը հանգչի պայծառ արեւոյլ հասունացած արմաւենիի մը զով ստուերին տակ: Երբ սիրոյ բոցը մարած է, Միւսէ դառնացած չէ ու երգը շերթունքին վրայ կը սուզի յիշատակներու ուկիչանին խորն հանգչող թանկագին մարգրիտներն որոնելու:

«Հոս, այս պահուս, օր մը, սիրեցի ես.

Ու սիրուեցայ. եւ մա գեղեցիկ էր:

Այս գամձն քրտէ մահն իսկ չի կրնար զիս զրկել,

Հոգիս պիտի կրէ առ Աստուած.»

Թէօֆիլ Կօթիէ ոչ զգայուն է եւ ոչ ալ մտածող: Անիկա «Արուեստն արուեստին համար» մշակող ոճապաշտ մըն է, որ թանկագին քարերու նման յրդկուած, շողշողուն եւ գունագեղ բառերով կազմած է իր ոտանաւորները: Անոնք ոչ երգեր են, ոչ ալ իմաստասիրական մտածումներ, այլ արուեստագէտի մը երեւակայութեան մէջ կեանք առնող նկարներ, ինչպէս է Ֆրա Անճէլեօյի խուցին մէջ գողցեա նկարուած սա պատկերը.

Les vierge sur fond d'or aux doux yeux en amande

Pales comme le lis, blondes comme le miel,

Les genoux sur la terre et le regard au ciel.

«Քաղցր, մուշ աչքերով կոյսերը, ոսկի խոբքի վրայ, գունատ ինչպէս շուշանը, խարտեալ ինչպէս մեղրը, Մումկերը գետնին՝ կը յառին երկինք:»

Թէօֆիլ Կօթիէի ազդեցութիւնը կարեւոր է գըրականութեան վրայ, որովհետեւ իր գունագեղ առարկայականութեամբ եւ ճշգրիտ զննողութեամբ անիկա ցոյց տուաւ բոմանթիզմին անիրական եւ չինծու նկարագիրը ու ռահվիրայ հանդիսացաւ իրապաշտներուն, որոնք, ԺԹ. դարուն վերջին կէսէն սկսեալ բոմանթիզմը լքելով հիմնեցին բնապաշտ դպրոցը: Սակայն, եթէ առարկայականութեամբ Կօթիէ կը բաժնուի բոմանթիքներէն, իր խորհրդապաշտ բանաստեղծութեամբ, մանաւանդ գեղեցկագիտական ձգտումներով եւ զաղափարներով առանձին տեղ մը կը գրաւէ Փրանսական գրականութեան մէջ: Կօթիէի գործերը կիտուածնկարներ, գաւէտներ եւ նրբին ճարտարութեամբ ու շնորհով բանուած փորագրութիւններ են:

Փրօսըէր Մէրիմէ, այնքան կը խուսափի ենթակայական բոմանթիզմէն որքան Կօթիէ: Մերիմէ իրապէս եւ անտարակուսելիօրէն արթիստ է: Որոպէս գեղապաշտ եւ զուրկ զգայնութենէ, անիկա իր ճշմարիտ պատկերները եւ իր կորովի դէմքերը նկարելու ատեն բնական ուժերու նման կը դառնայ անզգայ, անտարբեր. կը գործէ ու կը դարբնէ ուժեղ խոյանքներով. իր նկարագիրները կ'ոգեւորէ խստութեամբ ու բրտութիւնով, տարերային զօրութեանց ճակատագրականութիւնն եւ ուժգնութիւնը ցոյացնելով անոնց ահաւոր եւ արտակարգ խառնուածքէն: Տեղական գոյնի եւ գեղարուեստական արտայայտութեան վարպետ մ'է Գարմէնի հեղինակը, որ հակառակ ընդարձակածաւալ գործեր արտադրած չ'ըլլալուն, հանդարտ, պաղարիւն ու անտեղիտալի անգթութեամբ կոթողացուցած է իր Մաթէօ Ֆալգօնիները. անմահ կեանքով ապրեցուցած է իր Գոյօմպան ու Գարմէնը, իմացականութեան, մտածման եւ առարկայական ստեղծագործութեան կարողութեամբ մը որ կատարելութեան կը հասնի:

Բոմանթիք վիպասանութեան ամենէն սանքիմանքալ դէմքը Ժօրժ Սանն է: Փրանսայի կին դրողներուն բեղղուններէն մին, Ժօրժ Սան կը ներկայացնէ իմացականութեան եւ զգացումի այն ներդաշնակ միութիւնը, որու շնորհիւ իր գործերը երբէք

լիովին կորսնցուցած չեն իրենց այժմէութիւնը, հա-
կառակ ժամանակներու եւ ճաշակներու փոփոխու-
թեան:

Ժօրժ Սանի նկարագիրը յստակօրէն կը բացա-
տորէ իր գործը: Անիկա նախ խանդավառ սիրուհին է
որ ընկերութեան ըմբռնումներուն եւ մարդկային
սովորութեանց կաշկանդումներուն դէմ կը պաշտ-
պանէ անզուսպ ու ազատ խոյանքով սիրելու իրա-
ւունքը, սէրը կեանքի ազնուագոյն ազդակը եւ մե-
ծագոյն զօրութիւնը դաւանելով: Իր Խնտիանան, իր
լէշիւան, սիրոյ զգացման գովաբանութիւններն են
եւ անոնց շնորհիւ Ժօրժ Սան իր սիրտը կը յայտնէ,
իր ներքին ըղձանքներուն պատմութիւնը կ'ընէ: Իր
անհատական փորձառութիւնը, իր սիրահարական
կոտորումները, սիրոյ տառապանքը, պատրանքները
եւ միշտ վերածնող յոյսն ու խանդավառութիւնը
այնքան ալյամերժօրէն գրաւած են այս կնոջ կեան-
քը որ՝ արտաքին աշխարհն իրեն չ'երեւիր տակա-
ւին: Ոչինչ ղինք այնքան կը հրապուրէ որքան իր
սիրտը, որուն հեշտաբոյր ծաղկաստանին մէջ հոգին
թեթեւօրէն թըրվոուն թիթեռնիկ մը չէ, այլ անու-
շահոտ քաղցրութիւններ եւ ոսկեփայլ հիւթեր քա-
ղող մեղու մը:

Բայց Ժօրժ Սան հարազատ դուստրը եւ ներկա-
յացուցիչն է իր ժամանակի ընկերական եւ մարդա-
սիրական ձգտումներուն եւ չէ կրցած երկար ատեն
փակուած մնալ անձին մէջ: Անիկա խորապէս բարի
է, միամտօրէն, խանդավառօրէն բարի: Մարդկու-
թեան սէրը կը լեցնէ սիրտը, եղբայրութեան, հա-
ւասարութեան եւ երջանկութեան բաղձանքները ղինք
կը մղեն դառնալու քնքշօրէն, մեղմ ու քաղցր զգալ-
նութեամբ ընկերվարական, կ'երազէ ապագայ ընկե-
րութիւն մը ուր թշուառութիւնն ու տառապանքը,
ատելութիւնն ու շահամոլութեան պայքարները գո-
յութիւն չ'ունենան: Իր իմացական եւ քրիստոնէական
ընկերվարութիւնը, միացած անսանձ լաւատեսու-
թեան եւ սանթրիմանթալ հոգեբանութեան մը, երե-
ւակայութիւնը կը գրգռեն հնարելու բոմանթիք կա-
ցութիւններ եւ վիճակներ: Իր պատմութիւնները ցոյց
կուտան բիրտ ու վայրագ նկարագիրներ որ հետդ-

հետէ կը մեղմանան, կը հանդարտին, կը դառնան տիպար քաղաքացիներ. — հարուստ եւ աղքատական ազնիւներ որ առատասիրտ ու իտէալապաշտ սիրով կ'ամուսնանան պարկեշտ, արի բայց աղքատ գեղջուկներու եւ գործաւորներու հետ: Այս բոլոր գործերուն մղիչ ուժը յուզումն է եւ հեղինակուհին անոր անձնատուր կ'ըլլայ կրաւորական համակերպութեամբ, թողլով որ անուշ ջուրի ճոխ ու յորդ գետի մը պէս անիկա ողողէ կեանքի ընդարձակ դաշտերն ու հովիտները, ամէն տեղ թարմութիւն սփռելով, ամէն տեղ սրտերու պարարտ հողը կանանչցնելով եւ բեղմնաւորելով: Աղուոր եւ ազատաշունչ զաղափարներու հետ Ժօրժ Սան անկեղծ սէրն ունի նաեւ բնութեան: Իր ճաշակը միայն Ռուսոյի աղղեցութեան տակ մշակուած չէ: Ապրած գեղջկական միջավայրին, Պերիի աղատ դաշտերուն եւ գեղեցիկ տեսարաններուն ներգործութեան ենթակայ՝ իմացականութիւնը բնութեան սիրովն այն աստիճան հրապուրուած է որ, քնքուշ դրադիտուհիին արուեստը ընդելուզուած է տեսլապաշտութեամբ եւ առարկայականութեամբ: Քանի՜ բնութեան սէրը տիրական դառնայ իր մէջ, այնքան իմացականութիւնը կը ցուցնէ ներհայեցողութեան եւ հոգեկան վերլուծման հետաքրքրութիւն:

Ժօրժ Սանի գործերուն հիմն հաստատուն է կեանքի եւ բնական տեսարաններու հարադատ պատկերացումովը: Բնականն իր արուեստին խարիսխը կը կազմէ, թէեւ հեղինակուհին գիտակից զաղափարապաշտութիւնը հետզհետէ կ'այլափոխէ բնականը, եւ, մինչ իր նկարագիրները կը զարդանան ու կը դիմեն իրենց կատարելութեան, զանոնք կը գեղեցկացնէ ու կը դարձնէ իտէալական:

Վիքթոր Հիւլօ մարդիկն ու բնութեան առարկաները իրենց սեղմ շրջանակներուն մէջ չէր տեսներ: Անիկա չէր հետաքրքրուեր անջատ առարկային մանրագիտական զննութեամբը: Մէկ անձի մէջ ամբողջ դասակարգի մը կամ վիճակի մը ներկայացուցիչը կը նշմարէր, եւ, տիպարներն ու անոնց թելադրած զաղափարներն ընդհանրացնելով՝ կը նկարէր համայնապատկերներ:

Ժօրժ Սան ուղիղ եւ մանրամասնօրէն կը տեսնէ: .

Անիկա կրնայ մարդկային նկարագրի մը կամ բնական տեսարանի մը թէ կազմութեան մասերը քննել, եւ թէ ամբողջութեան տպաւորութիւնն արտայայտել։ Հետեւաբար աւելի նկարիչ է։ Կեանքը, մարդիկ, անոնց սովորութիւնները, անոնց ներքին յուզումները, անոնց խօսուածքը, նիստ ու կացն ու արտաքին տեսքը Ժօրժ Սան կրնայ նկարագրել այնքան քնքշութեամբ եւ հոգեբանական նուրբ թափանցողութեամբ, որքան տեղական գոյներու պատկերոտ կենսունակութեամբն ու բնականութիւնովը։ Այս պատճառով ալ, իր նկարագիրները կաղապարուած ու կայուն չեն, այլ կը շարժին, կը գործեն, կը ճղենին, յաւէտ զարգանալու, յաւէտ մեծնալու, յեղաշրջուելու եւ վերանորոգուելու ներուժ կարողութեամբ։ Իր անձնաւորութիւնները, մանաւանդ բոլոր անոնք զորս կ'ուզէ իրենց զարգացման եւ լրումին մէջ իտէալական գեղեցկութեամբ եւ կատարելութեամբ օժտել, իրական ըլլալէ երբէք լիովին չեն դադրիր եւ իր դէմքերը զորս կը նկարէ ինքնաբուղիս, սահուն, անճիգ, միամիտ եւ նրբազգած արուեստով մը, իրենց երկնատիպ արտայայտութեանց մէջ իսկ կը մնան հիմնովին մարդկային։

Արուեստի մէջ ճշմարիտ ըլլալու տրամադրութիւնը, գերազանցօրէն բոմանթիք եւ քնարերգական այս դրագիտուհիին մէջ, վերագրելի է իր բնագաւառին ազդեցութեանց։ Ժօրժ Սան, ոչ միայն իր ծերութեան, այլ առոյգ երիտասարդութեան շրջանին ալ միշտ քաղաքէն ապաստանած է գեղը, նետուած է բնութեան հիւրընկալ գիրկն, ուր կեանքի բերկրութիւնը ճաշակած է։ Իր իգական հոգին բուռն հովեբուն անդուսպ խոյանքն ունի, սակայն կարկաչող առուակներուն ալ հանդարտ դայլայլը։ Իր սիրտը քրնարերգութեան ծարաւի է, որովհետեւ թռչուններու ճռուողիւնն ու գեղգեղը ականջները լեցուցած են։ Իր երեւակայութիւնը մարդկային երջանկութեան ոսկեղարեւ կը պատկերացնէ՝ որովհետեւ գեղեցիկ կնոջ բոլոր բիւրեւը հրդեհուած են բացաստանները զուարթացնող եւ երկինքները լուսաւորող արեւին շողերէն։

Ապրելու հաճոյքը, բնութեան հետ նոյնանալու եւ անոր շուայլ բարիքներն ըմբոշխնելու ըղձանքը

դինոմյուցած են զինք: Կենսախայտ հաճոյասիրութեամբ կը ճաշակէ մեղամաղձոտ ու քաղցր զգացումը զոր խորհրդաւոր պուրակները կը խնկեն: Թոքերը կը լեցնէ զեփուռներու զով շունչովը մարդերու վրայ խայտացող լոյսերով կը բաղձայ պայծառացնել տառապալիւր մարդկային կեանքին տխուր երեսը: Կ'ըղձայ ըլլալ սիւքն՝ որ մարդոց վառող ճակատներուն բոցը կը ծծէ, եւ բնութեան մէջ լուծուած, հոգին խառնած տեսարաններու գեղեցկութեան, Ժօրթ Սան կը յաջողի գրել ոճով մը, որ մինչեւ այսօր ալ կը յայտնուի հեշտին, բնական եւ անճիգ: Բնութիւնը սիրելու ուժով այս գրագիտուհին մէջ նկարիչը նոյնացուած է նկարին հետ եւ կեանքն անոր մտքէն կը շողայ անթառամ ծաղկին ոսկի ցոլքերովը:

* * *

Ժօրթ Սան լաւագոյն տեսակի գաղափարապաշտութեան վերջին ներկայացուցիչն է:

Արդէն, ստորին տեսակէ բոմանթիզմ մը կը վարկարեկէ դպրոցը:

Լիովին անարուեստ, անիրական, քմահաճ, անճաշ էնթրիկներով առի՛ գռհհիկ բոմանթիզմը՝ Աղեքոսանդր Տիւմայի եւ Էօթէն Սիւլի ճաշակով՝ աւերներ կը դործէ մինչեւ անգամ Պալլաքի ուժեղ գործերուն մէջ: Բարերախտարար, Պալլաքի մէջ այնքան ապրող արժէք կայ որ, իր գործերուն գռհհիկ բոմանթիք տարրը ոչ մէկուն ուշադրութիւնը գրաւելով՝ կը կորսուի անոր հսկայական արտադրութեանց ամբողջութեանը մէջ, որ Փրանսական գրականութեան լաւագոյն եւ մշտնջենական կոթողներէն մէկն է:

Բայց Պալլաք արդէն ռահմիւրան է իրապաշտներուն: Բոմանթիզմը այս վիպասանին անգուսպ եւ առատայորդ շատախօսութեան մէջ է, որ չափ ու սահման չի ճանչնար, եւ կը հոսի՝ անտեղի բարոյախօսութեանց, անվերջ խորհրդածութեանց, քննութեանց ու տեսութեանց խառնելով տաղակալի եւ մանրամասն նկարագրութիւններ եւ խօսակցութիւններ: Պալլաքի բոմանթիզմը՝ մարդկային զգացում-

ները, շարժառիթները եւ իրարու բաղխող կիրքերը ամեհի հեղեղներու հոսանքին պէս յորդեցնող ենթակայական ձգտումին մէջ է, իսկ իրապաշտութիւնը՝ մարդկային ալազունակ ու խառնիճաղանձ ընկերութեան մը բարքերուն, նկարագիրներուն, միջավայրերուն մանրազնին ու պատկերոտ նկարագրութեանց մէջ:

Պալլաք օժտուած էր զօրաւոր երեւակայութեամբ, որուն հնարքներովը կրցաւ ստեղծել հուսկու եւ ապրող տիպարներ: Անոր նկարագիրները՝ գրեթէ թէ գեղեցիկ, իրենց ներքին կիրքերէն յատկանշուած են: Որունկ ու բարդ հոգեբանութեանց զաղտնիքին թափանցել, հոգիները վերլուծել, ներքին եւ զգայուն փափկութեամբ ու ճաշակով կեանքերու էութիւնը խուզարկել եւ սրտերու աննշարելիօրէն քննել ու անտեսանելի զգացումները շօշափել, Պալլաքի առոյգ ու բիրտ տաղանդին օտար կարողութիւններ էին: Ինչ որ զինքը կը հրապուրէր մարդոց արտաքին երեւոյթն էր եւ այս երեւոյթը նկարագրելով Պալլաք կը յաջողէր ցոյց տալու անոնց բարոյական զգացումները կամ յոռի կիրքերը: Հետեւաբար, փոխանակ անհատ հոգիները խուզարկող եւ սիրահար սրտերու զգայուն լարերը թրթռացնող արթիւթիւն՝ անիկա հանդիսացաւ պոռոտ, կոշտ, բայց առատ եւ կենդանի դոյներով մարդկային տիպարները պատկերացնող նկարիչը: Պալլաք, Շէյքըսպիրի նման մարդկային նկարագիրներուն կուտայ յստակ յատկութիւններ: Իր տիպարներէն իւրաքանչիւրը տողորուած է առաքինութեամբ մը որով բարութեան հրաշքներ կը գործէ, կամ ենթակայ է բուռն կերքի մը որ զինք կը մղէ ճիւղալային արարքներու: Բայց հակառակ Շէյքսպիրի որ արծիւի բութերով կը թափանցէր մարդկային գործերու ներքին շարժառիթներուն եւ մտածման փայլատակումներուն մէջ ցոյց կուտար սրտերու ամենախորունկ ըզգացումները, Պալլաք՝ անկարող հոգեբանական ներհայեցողութեան, կը դիմէ տեղական դոյնի, նկարագրական ճարպիկութեանց եւ մանրակրկիտ զննութեամբ կազմուած իրապաշտ պատկերներուն, ասոնց չնորհիւ յայտնելու համար մարդոց խառնուածքը եւ անոնց բարի կամ յոռի յատկանիւնները: Այսպէս,

կրանտէն այլամերժօրէն ազահ մարդն է եւ իր ապարած միջավայրը, իր տունը, իր կահ կարասին եւ կազմածները՝ իր խառնուածքին համապատասխանող ճաշակով մրնտրուած՝ կը յայտնեն մարդուն հիմնական թերութիւնը, ազահութիւնը: Քուզին Պէթ նախանձի՝ մինչ Կօրիօ հայրական սիրոյ մարմնացումներն են: Հօր, անկառավարելի կիրք մը, կամ բարոյական զգացում մը ամբողջութեամբ կը լեցնեն ու կը գրաւեն Պալլաքի տիպարները: Եւ այս տիպարները մարդկային էականերու ամենէն ճշմարտ, ամենէն այլադան դանդուածը կը կազմեն: Ամբողջ ընկերութիւն մը կ'ապրի Պալլաքի վէպերուն մէջ, առոյգ, եռուղեռեալ, աղմկալից, տափակ, գոհհիլ եւ ալեկոծուած կեանքով մը: Ֆրանսական ընկերութեան եւ կեանքին լման պատկերը, տգեղութեամբ եւ գեղեցիկութիւններով առի, Պալլաքի գործերուն մէջ գետնադուած է յաւերժական կեանքով ապրելու համար: Հոն են գրամի եւ ուժի ծարաւի պուրժուաները, հողին եւ կալուածներու կառչող անյազ գիւղացիները, ողորմելի մանր առեւտրականները, գործաւորները, կղերականները եւ Պալլաքի դրչին տակ իրենց նկարագրի շնորհներն ու նրբութիւնները կորսնցուցած աղնուական կիներն ու աղջիկները:

Այս տիպարներուն, ինչպէս նաեւ զանոնք շրջապատող առարկաներուն, անոնց բնական տանը, պահած խանութին, ապրած միջավայրին արտաքին պատկերներն ա'յնպիսի մանրակրկիտ եւ հուժկու ստարկայականութեամբ գծուած են որ Պալլաքի այս յաճախ երկարապատում եւ տաղտկալի նկարագրութիւնները հոգեբանական մանրազննին վերլուծումներ կամ յայտնութիւններ կը թուին:

Անտարակոյս, Պալլաք արթիսթ չէ Մէրիմէին պէս: Անկեա բոլոր զազափարապաշտներու թերութիւնն ունի ժուժկալ չրլլալու, իր եռանդն ու պերճախօսութիւնը չի չափաւորելու, եւ ամէն տեսակ աւելորդարանութիւններով, շեղումներով, նկարագրութեան մանրամասնութիւններով եւ ոչինչ խօսակցութիւններով պատմութիւնը ծանրաբեռնելու:

Անրնական կացութեանց եւ Էմքրիկներու յաճախադէպ խճողումը, բնութեան եւ բնական գեղեցիկութեանց հանդէպ անզգայ եւ չափազանց պայմանա-

դրական տրամադրութեան մը միացած, Պալլաքի գործը կը դարձնէ միակողմանի, զուրկ արուեստագիտական գեղեցկութենէ եւ տրուիուն զգայնութեան մը շնորհներէն:

«Լա Բօմէտի Հիւմէն»ը, քսան տարիներու աշխատանք, պատմութիւնն է մարդկային ընկերութեան,— մարտնչող, տառապող, կիրքերով եւ աղուոր ձգտումներով առլի ընկերութեան մը՝ որ իր տիեզերականօրէն ճշմարիտ նկարագիրներուն, իր առոյգ ու իրական տիպարներուն ներքին միութեան եւ կապակցութեան, ինչպէս նաեւ անոնց շարունակական կերպով ապրելու եւ տեւելու կարողութեան շնորհիւ մեծ հաւաքականութիւն մը կը ներկայացնէ: Այս գործին մէջ պարզուած մարդկային այլազան կեանքին ներգոր ու ամբողջական, յաւերժօրէն ճշմարիտ ու հզօր արտայայտութեան մէջ յօժարակամ կ'անտեսուին Պալլաքի ոճին թերութիւնները:

Թերեւս անգիտակցաբար, Պալլաք դիմեց դասականներուն եւ ըրմանթիզմի չքեղ պարապութեան մէջ գետեղեց մարդը, որոշեց մարդոց փոխյարաբերութիւններն ընկերութեան մէջ եւ ապրողներուն ընծայեց երազուածէն ու վիպադրուածէն աւելի՝ հրապուրիչ, աւելի՛ զարմանալի եւ աւելի հետաքրքրական պատկերը ճշմարիտ մարդկային կեանքին: Անիկա գիտէր անշուշտ՝ թէ մարդիկ առաւելապէս կը հետաքրքրուին իրենց կիրքերովն ու յոյզերովը, կը խանդավառուին մարդկային կեանքին դադտնիքներովն ու յարափոփոխ ու անակնկալ երեւոյթներովը. կը յուզուին մարդկային սրտին տկարութիւններէն, տառապանքէն, ալեկոծումներէն, եւ կ'սքանչանան մարդկային փառասիրութեան տիրելու ուժին, ստեղծելու կարողութեան եւ կատարելագործուելու մարտնչումներուն: Եւ մարդիկ այս բաներով կը հետաքրքրուին որովհետեւ կը ձգտին՝ ինքզինքնին ուսումնասիրելով սորվել իմաստութիւն, մինչ ընկերաբար ապրելով կը ջանան երջանկութիւն գլուտնել:

Կեանքի ու մարդկային նկարագրի ճշմարտութիւնները փնտռելու այս դասական ձգտումին շնորհիւ եւս Պալլաք կը խուսափի ըրմանթիզմէն:

Այս դպրոցի վարպետներուն գեղեցիկ խաչաչնե-
րը, որոնցմով լաւատես ու զգայուն հանճարներ կը
բաղձային մարդոց տխուր աչքերը լուսաւորել եւ հո-
գին հրճուեցնել, առհասարակ մարդոց անիրական ու
անիրագործելի թուելով կ'անցնէին երազներու պէս՝
կեանքի երջանկութիւնն ու հաճոյքներն ըմբոյխ-
նելու անկարող շրթունքներու վրայ դառնութեան եւ
յուսախաբութեան ճաշակ մը թողլով: Մարդը, որ-
քան ալ սիրահար քնութեան եւ բնական իրերու, իր
յաւէրժական հետաքրքրութեան եւ խորունկ համակ-
րութեան գերադանց առարկայ դարձուցած է մարդ-
կային էակները, այնպէս ինչպէս որ եւ անոնք,
իրենց բնական հարադատութեան մէջ, որ տգեղ ըլ-
լայ կամ հաճելի, ճշմարտութիւնն է: Եւ այս ճշմար-
տութենէն՝ որ մարդկային հոգեբանութեան իրողու-
թիւնները կը յայտնէ, աւելի վիպական եւ ապշե-
ցուցիչ երեւոյթներ յառաջ կուգան յաճախ քան դա-
դարաբաղաւոր բոմանթիքներու ամենէն հնարամիտ
երեւակայութենէն:

Փոխանակ մարդ էակն առարկայականօրէն դի-
տելու բոմանթիքներն իրենց անձերուն մէջ փակ-
ուած մնացին, մի'միայն քնարերգելու համար իրենց
սէրը, վիշաքը, յոյսը եւ երազները: Պալլաք քնարեր-
գական տաղանդէ զուրկ էր. անիկա հետեւեցաւ իր
ձգտումներուն, թաղուելով առօրեայ կեանքին մէջ,
ուր իր անձէն դուրս գտնուող տիպարները զինք կը
խանդավառէին ու կը գրգռէին: Ասիկա վերադարձ
մ'էր գէպի իրապաշտութիւն, — իրապաշտութիւն մը
որ, շնորհիւ բոմանթիզմին փրկուած ըլլալով ձեւա-
կանութենէ եւ չորութենէ, եւ ճոխացած՝ գոյներու,
պատկերներու, ոճի եւ արտայայտութեան նոր ձե-
ւերով, պիտի յանգէր Ֆլօպէրի Էմբէրսօնէլ արուես-
տին:

ՊԱՐՆԱՍԱԿԱՆՆԵՐԸ

Դասականութեան դէմ ըմբոստանալով՝ ըմանթիզմը գրական յեղափոխութեանց շրջանը բացած էր: Քանի որ գրագէտին համար կարեւոր էր ինքնայայտութիւնը, պատճառ մը չկար որ գրողներունոր սերունդներ չպաշտպանէին գրական արտայայտութեան ազատութիւնը:

Ըմանթիզմը դասականին նման զուտ դպրոց մը չէր արդէն, անիկա գրական ձգտումներու խառնուրդ մըն էր, հետեւաբար կոչուած էր այնպիսի հարուած մը տալու դպրոցի սխտեմին որ, իրմէ վերջ եկողները, պարնասական, սիմպոլիստ եւ նաթիւրալիստ, ժամանակ մը միայն պիտի տիրէին, յետոյ տեղի տալու համար գրական բոլոր ձգտումներէն օգտուիլ ուղող գեղեցկագիտութեան մը:

Գրական դրութեանց քանդիչը ժամանակն է, իր յեղաշրջող ազդեցութիւններով: ԺԽ. դարու վերջին կիսուն տեղի ունեցած գիտական, քաղաքական, տնտեսական եւ ընկերական փոփոխութիւնները ըմանթիզմն անկարելի կը դարձնէին: Որո՞նք էին այս փոփոխութիւնները:

Ըմանթիզմը կրօնական զգացումով տոգորուած էր: Պետութիւն եւ եկեղեցի դեռ անբաժան էին եւ իրենց իշխանութիւնը կը պահէին ժողովուրդին վերայ, որ, հակառակ ազատութեան գաղափարով դրաւուած ըլլալուն, ըմբոստացած չէր միապետութեան եւ կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ:

Նաբօլէոն Գ.ի իշխանութիւնն իր դէմ կեդրոնացուցած էր բոլոր հանրապետական տարրերը, որոնք ժողովրդային ազատութեան դատը զօրացնելով հանդերձ՝ չուտով Թօթափեցին կրօնական ըզգացումը եւ գիտութեան ճշմարտութիւններէն ոգեւորուած սկսան ամեհի պայքար մղել կղերականութեան դէմ: Շատ չանցած՝ ազատական եւ հանրապետական անող ուժերու քով երեւան եկաւ տնտեսական նոր կարգուսարքերէն ծնած ընկերվարու-

Թիւնը, որ արդէն սկսած էր իշխանութեան ու հարս-
 տութեան տիրացած պուրժուազիան բաժնել՝ առան-
 ձին դասակարգի մը գիտակցութիւնը մշակող աշ-
 խատուորութենէն: Իմացական եւ քաղաքական ա-
 դատութեան, ինչպէս նաեւ նիւթական շահերու եւ
 դրական արդիւնքներու համար մղուած պայքարին՝
 որ միտքերը կը դարձնէր կեանքի իրողութեանց նը-
 կատառութեանը, միացաւ գիտութեան դրական եւ
 փորձառական ոգին: Բընան պատմութեան, իսկ Թէն
 քննադատութեան մէջ ներմուծեցին գիտական մե-
 թոտը՝ հօրապէս փոխելով դրական արտայայտու-
 թեան ոգին, ձեւը եւ եղանակը: Թէն նոր մեթոտ մը
 ցոյց տուաւ մանաւանդ վիպասաններուն: Անիկա
 պնդեց թէ երեք ազգակներ, ժառանգականութիւնը,
 միջավայրն ու ապրուած մայրկեանին ազդեցութիւնը
 կը բնորոշեն գրագէտը: Թէն փորձառական զննու-
 թեան եւ արտաքին ազդեցութեանց նօթադրութեան
 մեթոտը ջատագովեց եւ գրողներու անհատական
 ներշնչման նուաղ արժէք տալով, զգայարաններու
 միջոցաւ մտքին վրայ կազմուած պատկերներով բա-
 ցատրեց հոգեբանական ճամարտութիւնները: Անոնք
 որ կեանքն ու բնութիւնը, ինչպէս նաեւ Ֆիզիքական
 եւ հոգեբանական երեւոյթները կը բաղձային ար-
 տադրել, հարկ էր որ բնութեան եւ մարդկային
 կեանքի իրականութեանց գիմէին եւ փորձառական
 ու գիտական զննութեամբ հաւաքէին իրենց ստեղծա-
 գործութեանց նիւթերը: Կրօնքի պաշտանքին տեղը
 գրաւեց գիտութեան պաշտանքը եւ բոմանթիզմին
 յաջորդեց դրականութիւնը: Օկիւսդ Գօնդ, Սթուրթ
 Միլ, Հըրպըրթ Սրէնորը, մանաւանդ Տարուին, դը-
 րական իմաստասիրութեան շնորհիւ եւ բարեչըմա-
 կան օրէնքին դիւտովը, ոչ միայն կը դատապարտէ-
 ին կեանքի, բնութեան եւ գերբնականին հարցերը
 բնագիտական տեսութիւններովը լուծելու
 տրամադրութիւնը, այլ գիտութիւնը ցոյց տալով
 ճամարտութեանց աղբիւրն, իմացականութիւնները
 կը հրաւիրէին անկէ սպասելու կեանքի բոլոր գաղտ-
 նիքներուն լուծումը: Բարեչըման տեսութիւնը կը-
 րօնական զգացման վերջին ստուերները փարատելով
 երջանիկ կեանքի եւ անսահման զարգացման հորի-
 զոններ կը բանար մարդոց երեւակայութեան առջեւ:

Եւ, փոխանակ Լամարթինի մեկամաղձոտ ճակատագրականութեան եւ Վինեիի յուսահատութեան, միշտ կատարելագործուող կեանքի մը յարաճուն պաշտանքը կը ներշնչէր գիտութեամբ եւ դրական ոգիով խանդավառուած մտքերը: Այլեւս պէտք էր յուսալ, սիրել կեանքն ու հաւատալ անոր, որովհետեւ գիտութիւնը մարդոց յայտնած էր տիեզերքն ստեղծող Արարչին խորհուրդները, որոնք հետզհետէ պարզուելով պիտի լուսաւորէին մարդկային կեանքին մութ ճամբաները:

* * *

Գիտութեան եւ քննադատութեան սիրահար գրողագէտները, որ Պարնաս թերթին շուրջ խմբուած էին, երես դարձուցին անբնական ու երկարապատում գաղափարապաշտութեան եւ գրելու արուեստին տրւին գեղեցիկ ձեւ:

Լը Բօնդ տը Լիլ, ուժեղ բանաստեղծը, որ պարնասականներու պետ ընդունուեցաւ, բնութեան ամենալայն տեսարաններն ապրեցուց իրենց կենդանի գոյներովն ու շունչովը: Անոր հանճարը կը սնանէր բնութեան պարզ, բիրտ, վայրադ, բուռն եւ նախնական երեւոյթներովը: Անոր բանաստեղծութիւնն անապատներու կիզիչ արեւին շողշողուն փառքը կ'զգենուր. նկարագրութիւնները դաշտերու կուրծքին վրայ հաստատուած ժայռերու վիմային հաստատութիւնն ունէին: Հիմալայեայի ստորոտներէն մինչեւ ուլասիսներու շուքին տակ հանգչող ժողովուրդները, կրօնքները, բարքերն ու տարաղները. արեւելեան երկինքներու խանդոտ լոյսերը, արեւմտեան անտառներու եւ անձաւներու մէջ հուժկու կեանքով ապրող վայրի անասունները, եւ բարձունքներուն վրայ բոբր արեւն անալլայլ բիբերով դիտող արծիւները, բնութեան բոլոր արարածներն ու տեսարանները, իրենց կենսունակ, ամեհի, ջղուտ ու ներդաշնակ հոգիովն ու երեւոյթովը կ'անցնէին Լը Բօնդ տը Լիլի վառ երեւակայութեան առջեւէն, իրենց տեղական երանդներով, իրենց բնական փառքով: Այս պատկերները խորհրդաւոր ու անծանօթ աշխարհներու, միջավայրերու, դէմքերու, հոգիներու բիւր ազդեցութիւնները քաղցր մեղմութեամբ կը թրթռացնէին հրաշալի-

օրէն գեղեցիկ, եւ համայնապատկերներն երու նման ընդարձակ բանաստեղծութեանց մէջ:

Լը Քօնդ տը Լիլի արուեստը ջիդ ունի. անոր հոգին, յոյզերը, տեսիլները, գեղեցկագիտական ըզզդայնութիւնը շաղուուած են նկարչական գոյներու հետ: Անոր պատկերներն առարկաներու Փիլիքական երեւոյթէն կը շողացնեն առողջ մասններով եւ հաստատուն ոսկորներով կաղմուած տեւական գեղեցկութիւն մը: Անոր նկարագրութիւնները ուժեղ համարողներ եւ դաշն սիմֆօնիներ են, որոնց տպաւորութիւնը մտքերու մէջ կը հանդէսի՝ Փրաքսիթէլի քանդակած Հերմէսին թռչող արձանացումովը: Որովհետեւ կեանքը կը նկատէ սին, եւ մեյամաղձոտ յոռետեսութեամբ կը մխրճուի հոգեկան անատոյգ ու անձկոտ վիճակներու մէջ, աւելի բուռն սէրով կը փարի առարկաներու արտաքին գեղեցկութեան, կեանքի երեւոյթներուն, հոգեկան ճշմարտութեանց, հեթանոսական եւ քրիստոնէական կրօնքներու միատիք առասպելներուն, որոնց հանդէս՝ ամէն ինչ ունայն եւ վաղանցուկ դատող արուեստագէտը սրտին դառնութիւնը մոռնալով եւ աղուոր ձեւերու պատրանքին կառչելով, իր բոլոր ստեղծագործութիւնները կ'օժտէ շողշողուն յստակութեամբ եւ քնարեղական զգլխիչ հրապոյրներով:

Լը Քօնդ տը Լիլի գեղեցկագիտութիւնը՝ լեցուն ձեւերու այնպիսի պաշտանք մը կը սնուցանէ որ, ընդարձակ տեսարաններու եւ բարդ տեսիլներու գեղեցկագոյնը կրնայ ասպրեցնել, շօշափելի դարձնել եւ գետեղել մարմնացած արձաններու բարձր պատուանդաններուն վրայ:

Արդէն, բոլոր պարնասեաններն ալ արուեստի կատարելութիւնը փնտռող բանաստեղծներ են, բայց Լը Քօնդ տը Լիլ անոնց վարպետն է. ոճը երբեմն մըռալ, բիրտ, խիստ, սակայն յօրինուածքը կուռ եւ կատարեալ. արտայայտութիւնը շողշողուն, շնորհալի եւ ներդաշնակ, մինչտ լայն է, պերճ եւ շրջուցիչ: Յաւէտ անբեկանելի կառուցուածքի մը մէջ կը յայտնուի պարզ, վճիռ եւ ուժեղ: Տիեզերական կեանքը հրաշալի, հոծ ու փրփրոտ ալիքներով աչքերուն առջեւ կը հոսի՝ բարձրագոռ ինչպէս յորդող ջրվէժները, հուժկու ինչպէս կոյս անտառներու խոր-

քերէն թաւալդոր անցնող գետերը. միապաղաղ ու
Հանդարտ՝ ինչպէս խոհուն եւ ազնուական լիճերը:
Անկորնչելի գեղեցկութիւն մը ներուժ կեանքով կ'որ-
գեւորէ իր պողպատեայ նկարագիրները, մարմարէ
դէմքերը, որոնց լուսաւոր արտայայտութենէն կը
ժայթքէ բանաստեղծութեան բոցը:

* * *

Բնականութիւն եւ պարզութիւն, պարնասեան-
ներու արուեստին գլխաւոր յատկանիշներն էին: Ար-
ուեստի արտադրութիւնները պէտք էր որ նախ ճշ-
մարիտ ըլլային, որովհետեւ գեղեցկութիւնը պիտի
ցոլանար բնական աւարկայէն: Անոնք կ'ընդունէին
որ գեղեցկութիւնը միայն նիւթէն չէր ստանար իրեն
հոգեկանութիւն եւ ներշնչում տուող յատկանիշները,
բայց թէնի հետեւելով կը պնդէին որ արուեստով
ստեղծուած ամէն գեղեցկութիւն նիւթին միջոցաւ
չօչափելի ու զգալի կը դառնայ մարդկային իմացա-
կանութեան: Գեղապաշտ արուեստագէտին գործն էր
ուրեմն նիւթը վերցնել իր անաղարտ ու յստակ ձե-
ւին մէջ եւ անոր ընծայել նոր արտայայտու-
թիւն մը, եւ որ նիւթական ու թերի տարբերը դրոշ-
մելով կատարելութեան ձգտող գեղեցկութեամբ մը,
որուն ներշնչումը մարդկային հոգւոյն մէջ միայն
կրնար ծնիլ:

Ձեւապաշտ ու գեղապաշտ բանաստեղծութեան
հոգեկան ձգտումներովն օժտուած գեղեցկութիւնը,
պարզ ու բնական ըլլալէ դատ, հարկ էր որ ստեղծ-
ուած ըլլար շողշողուն մարմնով, — ներդաշնակ, աղ-
ուոր, շօշափելի եւ քլապիւք մարմնով մը: Որքան ա-
տեն որ պարնասեաններն հոգի եւ մտածում ղետե-
ղեցին այս մարմինն մէջ, իրենց ազդեցութիւնը տե-
ւեց, բայց երբ ծայրայեղ ձեւապաշտութենէ մը դ-
ուած անոնք արտադրեցին անկենդան եւ անշունչ
կերպարանքներ, երբ լիովին քամահրեցին իտէա-
լիզմը, եւ իրենց սկեպտիկ իմաստասիրութենէն մը դ-
ուած՝ երաժշտական բաւերու, նրբերանդ գոյներու
եւ դատարկ ձեւերու հետապնդման մէջ լքեցին Սիւլ-
լի Բիւսսոմի քաղցր, լուրջ, օժուն եւ զգայուն ի-
մաստասիրութիւնը եւ Ֆրանսուա Գօթէի պատկե-
րոտ, խոնարհ ու գթասիրտ մարդասիրութիւնը, երբ

վիճալին ձեւերու մէջ մտածումը խեղդեցին, արտա-
յայտութեան բնականութիւնը եւ հոգեբանական ճշ-
մարտութիւնը զոհեցիւ, ձեւը բաժնեւոյժ գաղափա-
րէն, ձեւը պաշտելով իբրեւ սնամէջ ու անհոգի պատ-
կեր մը, տեսլապաշտութենէ զուրկ պարնասեան ար-
ուեստը տեղի տուաւ Պօտլէրի, Մալարմէի եւ Վեր-
լէնի սիմպօլիստ բանաստեղծութեան:

ՍԻՄՊՈԼԻՍՏՆԵՐԸ

Պօտլէր, Վերլէն, Մալարմէ, Մօրէաս աւելի տեւական ազդեցութիւն մը թողուցին գրականութեան վրայ քան պարնասականները:

Րոմանթիզմի եւ նաթիւրալիզմի տիրական ազդեցութիւններէն խուսափելով, տպաւորական եւ խորհրդապաշտ բանաստեղծներն, որ սկիզբն հեղնանքի առարկայ դարձան, հիմնեցին կարեւոր դպրոց մը, որուն հմայքը կարծես կը բղխի ա՛յնքան սիմպօլիզմի թերութիւններէն որքան անոր լաւ յատկութիւններէն:

Անտարակոյս, սիմպօլիստ գրականութեան վարպետներն իրենց հանճարին եւ ինքնատիպ անհատականութեան արժէքովը կը ցան ներգործել տեւական եւ խոր ազդեցութիւն մը:

Անոնց շնորհիւ սիմպօլիզմը տարածուեցաւ բոլոր ազգերու գրականութեան մէջ, ընդունուեցաւ արուեստի միւս ճիւղերէն: Նկարչութեան մէջ գրաւեց այնքան անխորտակելի դիրք որքան գրաւած էր բանաստեղծութեան մէջ, ու մինչեւ այսօր ալ, երբ մշակուած մտքեր կը խորշին գաղափարապաշտներու եւ բնապաշտներու ծայրայեղութիւններէն, սիմպօլիզմի եւ տպաւորականութեան եթերային, անորոշ, միսթիք, բայց զգայնութեամբ ու շնորհով առլի արտայայտութեանց առջեւ հիացմամբ կը լեցողին, որովհետեւ նուրբ ճաշակներ յաճախ կ'ըմբռնեն նոյն իսկ ինչ որ չեն հասկնար:

Զէ՞ որ խորհրդապաշտներն ալ ըոմանթիքներուն նման կը պաշտպանէին արուեստի եւ գրականութեան մէջ ազատօրէն, քմահաճօրէն, անհատական ներշնչման լման թափովն արտայայտուելու իրաւունքը: Կարելի չէ՞ր ընդունիլ որ մարդկային մտածումներն աւելի բանաստեղծական եւ աւելի թովիչ պիտի թուէին երբ խորհրդաւոր ու անորոշ երեւոյթներ կ'ստանային, բանաստեղծական արտայայտութիւնն ալ վերջապէս ունենալով իր ուրոյն լեզուն,

ինչպէս երաժշտութիւնը իրեն յատուկ լեզու մը գրտած էր: Բառը կրնար զուրկ ըլլալ միշտ մտածումէ եւ տակաւին՝ իր անշոշափելի բայց խորապէս զգայնոտ պատկերներով արտայայտել գեղեցկութիւն եւ զրդուել խորհուրդ: Անոնք որ կը նկրտէին գեղեցիկն ստեղծել արուեստի մէջ, անհրաժեշտ էր որ ճանշնային գեղեցկին բոլոր արտայայտութիւնները: Բանաստեղծը մանաւանդ, այդ շրջանին կը թուէր աւելի իրաւունք ունենալ ըմբոշխնելու բոլոր վայելքները, թրթռալու բազմազան տպաւորութիւններովն զգայնութեան, շոշափելու գեղեցկին բոլոր ձեւերը եւ զգայարանները բանալու բնութեան ազդեցութեանց առջեւ: Տեսարաններու պէսպիսութեան, ծաղիկներու գոյներուն եւ բոյրերուն, կեանքի յարափոփոխ երևոյթիւններուն եւ հոգեբանութեան ալլաղան ու նրբին արտայայտութեանց մէջ սիմպոլիստը կը փնտռէր իր երեւակայութեան ու իմացականութեան մէջ զարթնող խուսափուկ, ոսկեմշուշ, մթին, տարտամ եւ բարդ մտածումները, որոնց անորոշութիւնն ու մխտիքականութիւնը կրնար բիւր խորհուրդներ թելադրել ընթերցողներու մտքին: Խորհրդապաշտութեան եւ տպաւորականութեան ամենէն քմահաճ ազդեցութիւնները՝ թելադրելու, զգացում ու խորհուրդ գրգռելու, գաղտնի եւ խորհրդաւոր բաներու սէրն յուզելու այս թովիչ կարողութեան շնորհիւ եւ իրենց անձանօթ ու հրապուրիչ մնալու յատկութեամբ՝ անմահ ու նոր գեղեցկութեան մը շնորհները կը յայտնէին եւ մարդոց մէջ կը զօրացնէին զգալու եւ ըմբոշխնելու բազմանքը: Կեանքը, բնութիւնը, մարդիկ, ամէն ինչ՝ տպաւորականութեան եւ սիմպոլիզմի խորհրդաւորութեամբը պարուրուած, չէին թուեր տափաղ, գունդիկ, հասարակ, չոր եւ սաղտկալի, այլ կ'երեւնային բանաստեղծականօրէն հմայիչ եւ օրհնականօրէն անմահ: Ի տես այս փոփոխութեան, շատեր որ բարեչրջման ազդեցութեան տակ կեանքի յարաշարժ պաշտանքին նուիրուեր էին, փոխանակ ամէն ինչ ճանշնալու եւ դատողութեան առաջնորդութեամբն ապրելու, կ'զգային թէ գիտութիւնն իսկ անկարող պիտի ըլլար յայտնելու բնութեան եւ մարդկային հոգւոյն խորհրդաւոր եւ թաղուն ուժերն ու ազդեցութիւնները: Անոնք կ'ըմ-

բռնէին որ մարդիկ պիտի յուսահատէին գիտութեանէն, ինչպէս յուսահատեր էին կրօնքէն եւ պիտի դիմէին զգացման, — բանականութեան տեղ զգացումով ապրելու եւ աւելի լաւ ըմբոյխներու համար հրապոյրներն այն բոլոր բաներուն, որոնք միշտ ալ հոգւոյն մէջ անթեղուած խորհուրդներ պիտի մընան: Կեանքը սիրելու համար դատողութեան դիմելու հարկ ալ չկար, զգացումը կը բաւէր: Սիմպոլիստներու տեսակէտէն, զգացողութիւնը բաւական էր խորհրդաւոր աշխարհ մ'ստեղծելու համար. վախելու համար այն միստիքական հեշտանքները, զորս, քմահաճ երեւակայութեան մը երազներ ու պատկերներ ցուցնող զգայաբանքները պիտի հայթայթէին:

Խորհրդապաշտ բանաստեղծը չէր հետաքրքրուեր բնական առարկաներու ճշգրիտ ներկայացումով: Բնութեան տեսարանները, մարդկային բարքերն ու հոգեբանութիւնները իրատես ձգտումներու համաձայն իրենց բնական հարադատութեան մէջ արտադրել, ընդօրինակութիւն կը թուէր սիմպոլիստ գրողին, որ հաստատ քայլերով իր տիրապետութիւնըն հռչակող բնապաշտութեան ցոյց կ'ուզէր տալ թէ բոմանթիզմը մեռած չէր բոլորովին ու պիտի ապրէր բրողէական ձեւեր առնելով: Սիմպոլիստ բանաստեղծն աւելի գրաւուած էր առարկային ներշնչած վայրկենական տպաւորութիւններէն ու բնական տեսարաններու եւ մարդկային հոգեբանութեանց խուսափուկ երեւոյթներէն խորհրդանշաններ ստեղծելով իր զգացած հոգեկան ճշմարտութիւնները կ'արտայայտէր: Անիկա տիեզերական ուժերու եւ ստեղծագործութեանց անսահման խորհրդաւորութեան դէմ ապշած մարդկային հոգւոյն յուզումները կը պատմէր:

Սիմպոլիստներու լաւագոյնները, դատարկ, անիմաստ ու անբնական թաղցող աճաբարներ չէին: Անոնք՝ գեղեցիկն այլազան արտայայտութիւններէն մարդկային ճակատագրին խորհուրդը, վեճմութիւնն ու տագնապներն յայտնող արուեստագէտներ էին, որ հոգին ու իմացականութիւնը սնուցանող ազնուագոյն ճշմարտութիւնները կը ջանային գտնել իրենց վայրկենական տպաւորութեանց մէջ:

Քանի որ ըստ սիմպոլիստներու, ինչ որ իրենք կ'զգային միայն՝ արժէք ունէր, ամբողջ բնութիւնը լո՛կ խորհրդանշանն էր մարդկային իմացականութեան եւ զգացողութեան: Այս տեսութենէն տարուած, սիմպոլիստներն իրենց բարդ զգացումները, տեսիլներն ու իմաստասիրութիւնն յայտնելու համար ստեղծեցին նաեւ իւրայատուկ ոճ մը, որ գրելու դասական եւ բոմանթիք կերպերէն խուսափելով, փնտռեց ո՛չ թէ հասկնալի բլլալ, այլ հրապուրել, թելադրել, զգացնել եւ մանաւանդ զգայաբանքները զրդռել՝ խորապէս միսթիքական, վերացնող եւ երազել տուող քերթողական արուեստով մը: Այս բանաստեղծութիւնը պէտք էր որ արտադրէր զգայուն սրտին թրթռումներուն համապատասխանող երաժշտականութիւն:

Շնորհիւ սիմպոլիզմին, գրական արուեստը վերանորոգուեցաւ եւ հարստացաւ խորհրդանշան կոչուած այն զեղեցիկ ու զգայուն մտածման պատկերներով որոնք հոգեկանօրէն շօշափելի են միայն եւ կը յայտնեն չտեսնուած, չճանչցուած բաներու դադունիքը, հեշտալի եւ թելադրական զգացումներու ճոխութիւնը եւ հոգեպարար ներշնչմանց խորհուրդը: Սիմպոլիստները գերազանցօրէն ցոլացուցին անհունօրէն աշխդան տեսիլներ զորս կ'ստանային ըզգալի առարկաներէն եւ այս տեսիլներուն շնորհիւ մարդոց ցոյց տուին թէ վաղանցուկ եւ սին կարծուած կեանքին ու անոր բոլոր փոփոխական երեւոյթներուն մէջ տեսական, յախտենական եւ անմահ բաներ կային, զորս տեսականէն յափշտակուած հոգին միայն կրնար յայտնել, զգալիէն առաջնորդելով աննիւթականին եւ երկնայինին, ցոյց տալով իմացական եւ հոգեկան արժէքներու ա՛յնչափ աշխդանութիւն, ճոխութիւն եւ հրապուրներ, որչափ Վէրլէնի, Մօրէասի, Մալարմէի, Հանրի տը Բէնէէթ, Մեթերլինիի եւ Վերհարէնի նման տաղանդաւոր բանաստեղծներու հանճարը կրնար ցոլացնել:

* * *

Սիմպոլիստներու ամենէն կատարեալ արթիստը Պօտլէր բանաստեղծն է, որ սակայն ապրած է պարսպանական շրջանին եւ սիմպոլիստներու դպրոցէն չէ:

Պօտլէր խիզախ իմացականութիւն մ'էր, օժտուած ամենասուր զգացողութեամբ:

Շօշափելու եւ հոտառութեան կարողութիւններն այն աստիճան նրբացած էին որ, զգայարաններէն ստացած տպաւորութիւնները մահուան գաղափարով յաւէտ տանջուած երեւակայութեանը մէջ ապրած են բոլոր ու խոր կիրքերով տոգորուած սիմպօլներու ձեւին տակ:

Պօտլէր իր մտածումը միշտ յայտնած է սիմպօլներու միջոցաւ:

Լիովին ինքնատիպ, — բանաստեղծի քմահաճոյքը վայրագ, արտառոց, հեթանոսական, սատանայական, չարագործ կոչուելու աստիճան կայէնական բռնութիւններու հասցնելով, — Պօտլէր Գալիպան մը, Սաթիո մը կ'ուզէ թուիլ յաճախ:

Պուրժուա ընկերութեան սիստեմին մէջ բռնուած ու բանտուած կարծես, անիկա յայտնուեցաւ ըմբոստ մը եւ բաղձաց բոլորին երեւնալ՝ Փիղիքական հաճոյքներու եւ սիրային կիրքերու սանձարձակ վայելքին մէջ հեշտանքով եւ յոխորտանքով խայտացող փաւնայ մը:

Այս յանդգնութիւնը միջոց մըն էր ընկերութեան կեղծիքներուն դէմ յայտնելու իր ատելութիւնը: Սիրոյ կիրքովը լեցուած՝ Պօտլէր ոչ միայն բաղձաց իր ամբողջ սիրտը, իր համակ կեանքը զետեղել գործերուն մէջ, այլ աշխատեցաւ, մսին ու մարմինին փառաբանութեանը մէջ երեւնալ իբրեւ մէկը՝ որ ընկերութեան երեսին կը զարնէ՝ պայմանադրական բարոյականը, եւ, անկաշկանդ սիրելու եւ ատելու իրաւունքը կը հռչակէ, մեղքերու ստիւգեան ջուրերուն մէջ հեշտանքով մխրճող հեթանոսի մը բնական ու անկեղծ պարզութեամբը: Այս տրամադրութիւնն ալ թերեւ յառաջ կուգար բանաստեղծին խոր իմացականութենէ եւ հոգեկանութենէ ղուրկ եւ զգացողութեան արտակարգ կարողութեամբ օժտուած ըլլալու յատկութենէն: Կեանքն իր շօշափելի ձեւերովն այն աստիճան գրգռած էր Պօտլէրի զգայարանները որ, գեղեցկութիւնը զոր կստեղծէր իր նիւթերէն, հոգեկանութիւն չի ցուցներ: Անիկա կ'ապրի շողշողուն մարմնով, կ'ապրի զգացողութիւնը հեշտանքով թրթռացնելու համար, սակայն աննիւթա-

կան զեղեցկութեան արժէքով չի գրաւեր երեւակայութիւնն ու իմացականութիւնը:

Իայց, հակառակ իր կարծեցեալ ապականութեան որ շատ հեղ ցուցանք էր, Պօտլէրի հոգին, ինքնամիտի, խորիտ ու ժուժկալ՝ պահեր ունեցաւ երբ ըզձաց բարձրանալ կեանքի տիղմէն ու ծուխէն վեր, հասնիլ կապոյտին, գտնել մաքրութիւն եւ հաղորդուիլ անապական լոյսին հետ:

Ձարիքին ծաղիկները քաղելով մէկտեղ, այս մեծ արուեստադէտը բաղձաց ըլլալ երկնային փառքերու կարօտով դէպի աստուածային գեղեցկութիւններ խոյացնող Սատանան՝ որ միշտ կը սիրէ հանգչիլ զիտութեան ծառին հովասուն ասուերներուն տակ: Մեղքը սիրելու յանգչնութիւնն իսկ մարդիկ ապհեցնելու եւ շուարեցնելու տենչանքէն կը ծնի աւելի՝ քան արտայայտութիւնն է լուրջ եւ խոր մտքի մը: Բանաստեղծը կը փորձէ ամենէ ըլլալ տարրերային ուժերու կործանարար եւ քանդիչ բռնութեամբը, սակայն, նոյն ատեն իր մարմնին վրայ կ'ըզայ կոտտումը վէրքերուն որոնցմէ կը տառապին կեանքի թշուառները, ինկածները, քամահրուածներն ու մեղաւորները եւ իր բռնութիւնը մարտահրաւէր մըն է անարդարութեան, տիրապետութեան եւ ճշդումի ուժերուն: Պէտք է դիտել թէ մինչեւ անգամ երբ Պօտլէր կը թուի թաղուիլ ահաւոր կիրքերու ապականութեանց մէջ, անձկութեամբ չարչրկուած հոգին կը մնայ ժուժկալ եւ անաղարտ:

Մահասարսուռ զգացողութեան մը սահմուկեցուցիչ մղձաւանջները տեսնող այս դժբախտ հոգին, իր ամենէն սաղայէլեան ու ասլեցուցիչ վայրկեաններուն իսկ, շնորհիւ տպաւորուելու կարողութեանը, խորհրդապաշտ մտածումը կը զետեղէ իրենց նորութեամբ ու ինքնատպութիւնով հմայող սիմպօլներու մէջ, ազատ, լայն, լեցուն, շողշողուն, խտացուած ու կորովի ձեւերով: Այս սիմպօլները՝ միաթիւ գեղեցկութեամբ եւ կատարելութեան ձգտող յորինուածքով՝ կ'աւինքնեն ու կ'սքանչացնեն ամենէն լուրջ եւ ամենէն դժուարահաճ իմացականութիւնները:

Պօտլէրի երեւակայութիւնը, որ շատ ճոխ է եւ վառ, նրբալար նուագարանի մը մեղմ ու խոր հնչա-

կանութիւնն ունեցող զգացողութիւնը կը թրթռացնէ կենսախայտ առարկաներու եւ պատկերներնրու ուժեղ, խորհրդաւոր եւ երաժշտական բանաստեղծութեամբը: Եւ, զգալով հանդերձ արթիստին անձկալիւր ու ահասարսուռ սիրտը, ընթերցողին հոգին կը պարուրուի այդ սրտէն անցնող սարսուռներուն եւ անձկութեանց ոչ թէ ահերովը, այլ գինովցնող հեշտանքովը: Վայելքներու բերկրութիւնը կը սարսուռայ մահուան դողով: Մահուան վերացական գաղափարը չէ, այլ բանաստեղծին աչքերուն առջեւ յոշոտուող եւ փտտող մարմնին ապականութեան թողած պօզանքն ու սոսկումն են, որ մահն ամենի կը ցուցնեն իրեն:

Պօտլէրի համար կեանքը տանելի է միայն երբ բանաստեղծն անբռնարելի ու անաղարտ կրնայ պահել սիրոյ աստուածային գեղեցկութիւնն ու էութիւնը:

* * *

Սիմպօլիստներու մեծագոյն քնարերգակը Վէրլէնն է: Մալարմէ, «Լարբէ Միտի Տէօն Ֆօն» ուժեղ բանաստեղծութեան հեղինակը աւելի արուեստագէտ է. իմացականութիւնը մթին. զգացողութիւնը սուր. երեւակայութիւնը սիրահար վառ գոյներու եւ լեցուն ձեւերու: Մալարմէ զուրկ է Վէրլէնի քնարերգական տաղանդէն եւ անկարող ինքզինքն արտայայտելու իմաստասիրութեան եւ յուզումի այն չքնաղ միութեամբն որով զինքը գերազանցած են Վէրհայրէն, Հանրի տը Րէնէէ, Մեթերլինկ: Մալարմէի պատկերները, որքան ալ հրապուրիչ ու աղուոր, կազմուած չեն ջերմ զգայնութեամբ ու մարդկային սիրտը եւ ջիղերը չեն ցնցեր այն ուժեղ տպաւորութեամբ զոր Վէրլէն կը թողու: Մինչեւ իսկ երբ մշուշապատ, խրթին ու անորոշ մնալու ուժով բանաստեղծը կը բաղձայ աւելի խոր զգացում արծարծել, եւ աւելի հրապուրիչ մտածումներ թելադրել, անիկա զուրկ կը յայտնուի այն տաքուկ ու գորովի հոգեկանութենէն, որ անհասկնալի բաներն անգամ կ'ողբելորէ յուզումնալի զգայնութեամբ եւ զանոնք կը մտցնէ մարդկային սրտին մէջ:

Ժօզէ Մարիա տը Հէրէտիա, այս շրջանի բանաստեղծներէն, աւելի պարնասական է քան խորհրդա-

պաշտ: Բայց տը Հէրէտիա պարնասեան է Թէօֆիլ
Կօթիէի նման: Իր արուեստի գործերը ոսկի ու ար-
ծաթ անօթներու նման պճնուած ու քանդակուած կը
շողան: Զգայուն սիրտ մը կը տրոփէ անոր բանաս-
տեղծութեան մէջ եւ աւինոտ կեանքով կը խալտա-
ցընէ իր ոտանաւորները, որոնք Պէնվէնիւթօ Սէլի-
նիի ոսկերչութեանց նման փորագրուած ու հրաշա-
ղարդ են իրենց ձեւով, ու հաղորդութեան նշխարն ու
գիրնին պարունակող սկիհներուն պէս հոգեկանութիւն
կը ցոլացնեն:

Վէրհայրէն, քաղցր ու գթասիրտ, մեկամաղ-
ձոտ եւ դորովի, ուլի յորդող համակրանքով որ կը
հոսի զէպի կեանքի խոնարհները, — պարզ, անկեղծ
եւ իմաստուն աչքով մը կը դիտէ կեանքը եւ իր սէ-
րը կը սփռէ, խանդակաթ հոգածութեամբ, բոլոր
անրախտներուն եւ թշուառներուն վրայ, բրտու-
թեանց տակ թագուն դոհարներ գտնող վարպետի մը
պէս դուրս հանելով բարոյական արժէքները եւ ան-
թեղուած մեծութիւնները պարզ նկարագիրներու,
ըլլան անոնք ցորենի հասկերուն պէս բարերար դաշ-
տի մշակները թէ կոշկոռուած աշխատաւորները:

Հանրի տը Բէնէէ, աւելի բանաստեղծ քան վի-
պասան, հանճարով օծուած խորհրդապաշտներու
բոյլէն ուրիշ վարպետ մըն է, որ Սիւլլի Բրիւտօի
նման ապրող բաներու ներշնչած բանաստեղծական
յուզումին կը խառնէ աղու իմաստասիրութիւն մը
եւ կեանքի անցնող երեւոթներուն կը նայի տեսանո-
ղի աչքով, նիւթականին մէջ հոգեկանը պանծացնե-
լով:

Վերջապէս Վէրլէն, այժմարդերու ամենէն
սուրբը եւ սուրբերու ալ ամենէն հեթանոսականը,
հօր եւ զայթակղեցուցիչ նկարագիր, բայց հանճար
որ նարեկացիին տանջուած զգայնութեամբ իրեն
կոչեց գերբնականը: Ասիդի սուրբ Ֆրանսուային ան-
մեղութիւնն ու խոնարհութիւնը միացուցած ներդոր
իմացականութեան մը, մինչեւ ոսկորներուն ծուծը
քնարերգակ բանաստեղծ, Վէրլէն իր հոգեբանական
ամենաբարդ վիճակները, իր մարմնական ըղձանք-
ներուն եւ հոգեկան անկեղծ ու վսեմ յափշտակու-
թեանց հակամարտ զգացումները, իր հեթանոսական
հրճուալիր կենսապաշտութիւնն ու քրիստոնէական

միսթիք հաւատաւորութիւնը կը ցաւ արտայայտել իմաստալիք եւ ինքնաբուխ տեսլապաշտութեամբ:

Բանաստեղծութիւնը Վէրլէնի համար ներքին մարդուն խոյանքն էր դէպի Աստուածայինը, կատարելութեան հասնելու համար: Կեանքի շարժումը, անցնող ու մահացող էակներու եւ իրերու պատրալիր երեւոյթները, յարաշարժ ու փոթորկոտ ապրումի մը պայքարներն ու ճիգերը, տիեզերքն ու մարդիկ կառավարող անտեսանելի օրէնքները, բնութեան եւ հոգւոյն գաղտնի ուժերը, բոլոր ապրող բաներու գոյութեան եւ յորդահոս ընթացքին յաւիտենական պատճառը, Վէրլէնի մտահոգ իմացականութիւնն հետաքրքրեցին եւ անոր արուեստին ստեղծած պարզ սիմպոնիքէն ցոլացան՝ բանաստեղծին բուռն զգայնութենէն եւ հեշտաբոյր տեսիլներէն ստանալով խանդավառ, սիրայորդ, անմեղունակ եւ յափշտակեալ հոգիի մը ցոլքերը:

Վէրլէն մանկական հոգի մըն էր, առլի խորհրդաւոր խանդավառութիւններով: Անիկա պարզ էր եւ հեղ դէմքով կը շրջէր խոնարհներուն, աղքատներուն եւ մեղաւորուհիներուն մէջ, մինչ գեղեցկին առջեւ կը ծնրադրէր Բրիւմիթիվ նկարիչի մը պաշտանքով:

Նոյն ատեն, կը սիրէր կեանքը, կ'ըղձար հաճոյք ըմբռնել եւ արբոյտ գինարբուքներու մէջ սրբութեան վրայ երազել: Կէս այծեամ, կէս չաստուած, Յոյն դիցաբանութեան գիսախուլ, պոչաւոր փանաններուն պէս թուփերու տակ եւ բուրումնաւէտ մացառներու մէջ կը պահուրտէր աղուոր աղջնակներու կարմիր ալոյքէն համբոյրներ գողնալու համար, եւ հնչուն ծիծաղներով կը փախչէր ծառերու ստուերին տակ: Յետոյ, սուրբերու գերագրգռուած հաւատքովն ու անմեղութեամբ կը խառնուէր ժողովրդային զանգուածներուն եւ հրապարակներու վրայ հաւաքուած գեղջուկներուն իր տաղերը կ'երգէր, իբր վարձատրութիւն անոնցմէ պահանջելով որ զիրար սիրեն: Հոգին առլի պատկերներով, անիկա կը խօսէր թոյստոյական եռանդով: Անիրաւութեան եւ ճնշումի դէմ արդարութիւնը կը պաշտպանէր եւ հարստութեան դէմ իրենց թշուառութիւնն զգացողներուն կը քարոզէր աղքատութեան սրբութիւնն ու բարերա-

բութիւնը: Քրիստոնեայ եւ ընկերովարական ըլլալով, Վէրլէն կը ջատագովէր սիրոյ տառապանքը, որպէսզի ցոյց տայ այն գերագոյն բարիքը որ տառապանքէն կը ծնի:

Ահա՛ այսպէս էր բանաստեղծ Վէրլէն: Անոր զօրեղ իմացականութիւնը կը մերժէր տպաւորուիլ դատարկ բաներու զգացողութեամբը. անոր երեւակայութիւնը՝ տեսիլներու գեղեցկագոյններովը պըճնուած՝ իրեն նշմարել կուտար սին պատկերներու տակ տեւական բաներու արժէքը, — ինչպէս բնութիւնն իր արդիւնաւորող ուժերով. ցեղը՝ անկորնչելի եւ ազուոր. տառապանքը որ անհրաժեշտ է իմաստութիւն ստանալու համար. հաւատքը որ հոգեկանութեան վեհ ազնուութեամբ կը գեղեցկացնէ նրկարագիրները, մինչեւ իսկ պատրանքը՝ որ մարդոց հողեղէն գոյութիւնը կը պարուրէ երկնային այլափոխութեան մը լուսեղէն շղարշներովը եւ ամբողջ կեանքն հրապուրիչ կը ցուցնէ:

ԺԹ. դարու վերջին կէսը դրական մտածումի, տնտեսական, զարգացման եւ գիտական նորանոր յառաջդիմութեանց շրջան մըն էր: Քաղաքակրթութեան սատարող արուեստներու բոլոր ճիւղերուն մէջ կը պահանջուէր իրատես ըլլալ եւ անսալ բանականութեան ցուցմունքներուն՝ ինչպէս դասականներն ըրած էին:

Համոզումը թէ գրականութիւնը չէր կրնար ինքզինքը կղզիացնել, կ'ամբապնդուէր մտքերու մէջ: Գրականութիւնը կեանքի արտայայտութիւնն էր հետեւաբար անիկա պէտք է որ ցոլացնէր տիրող գաղափարներն ու ձգտումները: Արդէն, գաղափարապաշտ եւ սիմպօլիստ գրողներն ալ համոզուած էին թէ իրենց համար անհնար էր ոճի կատարելութիւնն հետապնդել, առանց հետեւելու դասական արուեստի կարգ մը հաստատուն կանոններուն:

Սիմպօլիստ վարպետներու հետեւողները սակայն, ստորին աստիճանի գաղափարապաշտներուն նման, ոչ միայն ուղեցին կեանքի դրական ձգտումներուն հակառակ ընթանալ ու երեւնալ միշտ ըմբոստ, այլ իրենց ներշնչումն իսկ չի ճանչցան: Մինչ ըմբանթիքները ձանձրացուցած էին իտէալական ճիւղներ արտադրելով, յետագայ սիմպօլիստները քառսի մէջ սկսան խարխափիլ, ստուերներու մէջ անգայտացան եւ մարդկային մտքին շփոթութիւնն աւելցուցին:

Այս շրջանին՝ երբ Ֆրանսական պուրժուազիան կը բաղձար դրականօրէն ապրիլ, եւ, թէ քննադատութիւնը, թէ գիտութիւնը փորձառական եւ իրապաշտ ձգտումներով կը ջանային նախ ապացուցանել, յետոյ ընդունիլ Ֆիզիքական, իմացական եւ նիւթական կեանքի ճշմարտութիւնները, — մարդիկ պարտասած էին երկրին ու երկիրքին մէջ տեղ յաւէրժապէս առկա մնալէն եւ կը փափաքէին իրենց ոտքերը դնել հաստատուն գետնի վրայ:

Բնականը զննելու եւ ներկայացնելու, ի հարկին դաշն նոր գեղեցիկութեամբ ու նոր նկարագրով վերստեղծելու առարկայականութեան տակ, միշտ ճշմարիտ, անկեղծ, պարզ ու կենսամասն թուելու բաղձանքը կար, որ հետզհետէ դրողները կը մղէր իրենց ժամանակին մարդն ըլլալու եւ զանոնք կ'առաջնորդէր արուեստի րասիօնէլ ըմբռնումին:

Իրապաշտութիւնը, դպրոցին լաւագոյն ներկայացուցչին՝ Կիւսթավ Ֆլօպէրի շնորհիւ, այս բանաւոր ձգտումին արտայայտութիւնն եղաւ:

Մտածում եւ ձեւ իրարմէ անբաժանելի հռչակուեցան: Ձեւը յունական սափորն էր որ մտածումը զով ու թարմ կը պահէր: Այս երկուքին միութեամբ ստեղծուած գեղեցիկութիւնը միայն կրնար օժտուած ըլլալ ապրելու տեւական յատկութիւններով: Նոր միտքը գեղեցիկն արուեստի մէջ չէր կրնար արտայայտել առանց ոճի չափաւորութեան, առանց ճշգրիտ, կորովի եւ յստակ շարադրութեան, առանց կեանքի եւ նկարագիրներու բնականութեան:

Փոխանակ անորոշ կերպով զգալու, հարկ էր ջօշափել գեղեցիկը եւ ըմբռնել անոր հրապոյրները՝ այն հաստատ համոզմամբ թէ ինչ որ կը սիրենք՝ կեանքով, աւիւնով ու գեղեցիկ ձեւով պէտք է ապրի ու խայտայ:

Ոչ սիմպօլիզմին ոսկեփայլ ստուերները, ոչ ալ գաղափարական իտէալացումները կրնային միշտ հրապուրել դրական մարդը: Անիկա կը սիրէր՝ պատկերները ծածկող եթերային շղարշներուն տակ գրտնել շողշողուն մարմին մը եւ ջերմ զգացումով տրոփող սիրտ մը:

Շատեր արդէն դառնացած էին իտէալական գեղեցիկն չհասնելով: Շատեր յուսահատած եւ դժբախտացած էին գեղեցիկը կեանքի մէջ իրազործելու իրենց անկարողութիւնն զգալով:

Բոմանթիզմը պատճառ եղած էր որ թովիչ պատրանքներու նեկտարէն գինովցող մարդիկ կորսնցնեն՝ ապրելու, ստեղծագործելու, պայքարելու եւ տառապելու կորովը:

Իտէալներու եւ խորհրդանշաններու անորոշութեան դէմ, իրապաշտութիւնը դարձեալ կը ցուցնէր թարմ ապրումով խայտացող դէմքը բնական գեղեց-

կութեան: Ծովերու փրփուրներէն սպիտակ շատ-
րուանի մը պէս վեր ժայթքող Ափրոդիտէի մը ճեր-
մակ ալապաստրէ մարմնով գեղեցկութիւնն էր ասի-
կա եւ զայն տեսնելով մարդիկ երես կը դարձնէին
սիմպօլիզմի բոցավառ վերջալոյսներուն եւ ստուե-
րոտ մթնշաղկներուն:

Իրապաշտ գրականութեան հիմնական սկզբունքն
ալ՝ հոգեբանական ճշմարտութիւններն ու կեանքի
իրողութիւնները հարազատ եւ ճշգրիտ կերպով ներ-
կայացնել էր: Իրապաշտ գրողը պիտի մոռնար իր
անձը, իր եսը, եւ, զօրեղ կամքով զսպելով այն զգա-
ցումները, յուզումներն ու համակրանքը զորս առար-
կան կը ներշնչէր, բնութիւնը, նկարագիրները, բար-
քերը, հոգեբանութիւններն ու առարկաները պիտի
ներկայացնէր առանց դանձն գունաւորելու իր զգա-
ցումներովն ու գաղափարներովը:

Իրապաշտ գրագէտին գեղապաշտ ակնարկներուն
տակ պէտք է որ իրենց ճշմարտութեամբ եւ ապրող
ձեւերով պատկերանային մարդկային կիրքերը, հո-
գեբանական բարդ եւ պարզ կացութիւնները, հակա-
մարտ զգացումներու պայքարը, նկարագիրներու այ-
լազանութենէն յառաջ եկած ընկերական բաղխում-
ները, սիրոյ, ատելութեան, նախանձի, փառասի-
րութեան, ընչասիրութեան եւ վրէժխնդրութեան
կիրքերուն հոգիներու մէջ ստեղծած յեղաշրջումնե-
րը, վերջապէս համակ կեանքը եւ ամբողջ բնութիւ-
նը, ուր հաճելին եւ դառնը, գեղեցիկն ու տգեղը, հը-
րեշտականմանն ու ճիւղալայինը արուեստագիտական
գեղեցկութիւն կազմելու համար արժէքաւոր նիւթեր
էին: Գրագէտը, զննելով մի'միայն իր եսէն դուրս
գտնուող առարկան, ապրեցնելով զայն կենսաման,
թոյլ տալու էր որ նոյնիսկ այս կերպով ստեղծուած
գործը յայտնէր իր ճշմարտութիւնը եւ իր մէջ ան-
թեղուած մտածումը:

* * *

Գեղարուեստը, կ'ըսէ Հանրի Պէրկսօն, ըլլայ նը-
կարչութիւն, քանդակագործութիւն, բանաստեղծու-
թիւն կամ երաժշտութիւն, մէկ նպատակ ունի.—
հեռացնել՝ դործնականապէս օգտակար խորհրդա-
նշանները, պայմանադրականօրէն ու ընկերականօ-
րէն ընդունուած գաղափարները, վերջապէս ամէն

ինչ որ մեղմէ կը քողարկէ իրականութիւնը: Իրապաշտութիւնը գործին մէջ գտնուելու է երբ գաղափարապաշտութիւնը կը գտնուի հոգիին մէջ:

Ֆլուպէր, իրապաշտներու լաւագոյնը, որ հօգուտէս կրած էր բոմանթիզմի ազդեցութիւնը, իր աշակերտին, Մօբասանի կը թելադրէր որ լիովին զսպէ գաղափարապաշտութիւնը հոգւոյն մէջ: Հարկ էր բնութիւնը ընդօրինակել հաւատարմօրէն, մանրակրկիտ զննութեամբ ճշդելով կեանքի իրողութիւնները: Արուեստագէտին գործն էր գեղեցիկութիւն ստեղծել բնութեան նման, եթէ անիկա յաջողէր բնութիւնը լաւ կերպով ընդօրինակել, առանց քողարկելու իրականութիւնը, արտագրուած գործը պիտի յայտնէր իր ներքին ճշմարտութիւնը: Անոնք միայն զուրկ էին ստեղծագործող տաղանդէ, որոնք ստիպուած էին իրենց արուեստագէտի խեղճութիւնը թաղցնել վարդապետական եւ ձգտումնաւոր քարոզչութեան մը եւ գաղափարաբանութեան մը ետեւ:

Բայց Ֆլուպէր այնքան անզգայ չէ որքան Մօբասան: Իր կամքն ու զգացումները կը յայտնուին ստեղծած նկարագիրներուն մէջ: Իր ուժեղ կամքն է որ կը կազմէ իր նկարագիրները: Անոնց վրայ հեղինակին անհատականութեան թողած դրոշմն է որ Մատամ Պօլյարիի ու Մալամպօյի գերադանցութիւն կուտայ միւս գրողներուն ստեղծած նկարագիրներուն վրայ:

Ֆլուպէրի եւս բացակայ է գործերէն: Անիկա կ'աշխատի բնութիւնն ապրեցնել ինչպէս որ է, առանց բարոյախօսութեան: Յուզումը կը բղխի իր տիպարներուն գործերէն եւ անոնց կեանքի իրողութիւններէն:

Բայց Ֆլուպէր պարզ ընդօրինակող մը չէ:

Մանրակրկիտ զննութեամբ եւ կեանքի ստոյգ տուեալներով անիկա բուրգերու նման կը կոթողացրնէ իր տիպարները, անոնց գործունէութեան շարժառիթ տալով կարեւոր գէպքեր ու ճշմարտութիւններ, որոնք իր անձնաւորութիւնները եղական յատկութիւններով աչքառու կրնծայեն եւ զանոնք կ'օտտեն բացառիկ անհատականութեանց արժէքովը:

Ֆլուպէրի ոճն ո'չ նուազ ինքնատիպ է քան իր նկարագիրները ներքին, զօրեղ յատկանիշներով պրճ-

ներու կարողութիւնը: Անիկա մշակուած ճաշակն ունի վառ գոյներու, հնչուն ու բարձրագոռ երաժշտականութեան. կը սիրէ առողջ մասններու եւ ամուր ռսկորներու հաստատութեան վրայ կառուցուած ապրող ձեւերը: Իր ճշգրիտ բառերը կը շողան պատկերոտ գեղեցկութեամբ եւ շնորհալի ներդաշնակութիւնով: Իր խոր բայց զսպուած զգայնութիւնը՝ ամենէն արտայայտիչ եւ ամենէն ճշգրիտ շարադրութեանց մէջ ոճի կատարելութիւնը կը փնտռէ, եւ, լեզուի, մտածման, տեղական գոյներու ներքին համերաշխութեամբ կը նկարէ կեանքի քապլօնները: Թեքնիքի հմտութիւնն ու արուեստի մէջ կատարելութեան հասնելու ձգտումը, Ֆլօպէրի յորդանոս ու եռեփուն խառնուածքին պոռթկումներէն չեն իսկ կորսնցներ իրենց ուժը. խանդավառութիւնը զինք չի մղեր այնպիսի արուեստի մը՝ որուն արտայայտութիւնը զուրկ ըլլայ պարզութենէ եւ ջղուտ բնականութենէ:

Այնքան լաւ ուսումնասիրած է բոմանթիզմը եւ այնքան խորապէս թափանցած է անոր ոգւոյն որ, փոխանակ հարուստ խառնուածքին ջերմեռանդ ըզգացումներէն տարուելու, Ֆլօպէր կը զսպէ բոլոր համակրութիւնները եւ կը յաջողի՝ միւս գրողներէն աւելի իրապաշտ դատումներով ցոյց տալու՝ կեանքի դառն իրականութեանց եւ բոմանթիք խառնուածքներու ահաւոր բաղխումէն յառաջ եկող մարդկային ողբերգութիւնը:

Ոչ ոք կրնար Մատամ Պօլարիի եւ Հօմէի դէմքերը գծել, առանց խորապէս գիտակցելու թէ բոմանթիք զգացումներն ու իտէայներն անգործնական են ապրուած կեանքին դժնդակ եւ անհամակիր պայմաններուն տակ:

«Էտիւքասիօն Սանթիմանթալ»ը Պօլարիի նրման ողբերգական է եւ նոյնքան բուռն իրապաշտութեամբ կը պատկերացնէ թշուառութիւնը՝ գեղեցիկ տենչերով ու մեծութեան եւ յաջողութեան երազներով սնած երիտասարդի մը, որ գործնական կեանքի մէջ իր իտէալներուն աստիճանական քանդումը կը տեսնէ եւ կը յանդի պատրանքներէ զուրկ, լճացած ապուշ կեանքի մը ողորմելի վիճակին: Ասիկա պատմութիւնն է բոլոր իտէալապաշտ երիտասարդու-

թեանց, որ մեծ գործեր կատարելու խանդավառութեան տակ չեն կրնար հաշտուիլ հրաշքներէ եւ փայլուն պատահարներէ զուրկ տափակ կեանքի մը միօրինակութեան հետ, եւ կամ՝ ստեղծագործ ուժի եւ յաղթական կամքի տէր չ'ըլլալով, իրենց տկարութեան մէջ կ'ակնկալեն՝ որ մեծ բաներ պատահին՝ կեանքը փրկելու համար սովորական ապրումի մը տաղտուկէն եւ անկումէն:

Պէտք է ըսել թէ Ֆլօպէրի բացառիկ ընծայած նկարագիրները տիեզերական նկարագիրներ են եւ ոչ թէ կղզիացեալ տիպարներ: Անոնք հզօր են որովհետեւ բոլոր ժամանակներու մարդկութեանց մէջ կ'ապրին:

Բացմաթիւ են անոնք որ զաղափարական եւ սանթիմանթալ դաստիարակութեան մը ազդեցութեան տակ, իրենց միջակ ու հասարակ միտքերն առլի բարձր երազներով եւ ակնապարար պատրանքներով, ձախողանքէ ձախողանք կը դահալիսին ու կ'իյնան կը թշուառանան:

Ֆլօպէր չի դատապարտեր գեղատեսիլ իտէալներն ու անոնցմով խանդավառուած հոգիները: Ասոնց հանդէպ միպասանը կը տածէ գորովի զգացում մը: Ֆլօպէր իր բուն խառնուածքին կրակոտ մարդասիրութեամբը կ'առէ միայն անոնք որ Հօմէրի նման իտէալներէ զուրկ կ'ապրին, իրենց գոհակ տափակութենէն դժուանակ, յարգուած իրենց նմաններէն այն յատկութեանց համար, որոնք երեւակայութենէ զուրկ, բայց կեանքի մէջ յաջողած պուրժուադին կը յատկանշեն:

Սալամպոյի մէջ նմանապէս, արուեստագէտը կը ներկայացնէ անցեալ կեանքի մը իրականութիւնները:

Պատմական ճշգրտութիւնն այն աստիճան ըստոյգ է այս գործին մէջ որ, մինչեւ անգամ հնասոյցներ կարկեղոնի շուրջ իրենց պեղումները կը կատարեն Ֆլօպէրի ցուցմունքներուն հետեւելով:

Անտարակոյս, Ֆլօպէր հնութիւններով կամ պատմական հետազոտութիւններով չղբաղի: Իր փնտռածը արուեստագիտական ճշմարտութիւնն է: Անիկա կեանքը կը յայտնէ այնպէս ինչպէս Սալամպօ եւ իր ժամանակի ընկերութիւնը զայն կ'ապրէ-

ին: իր նպատակն է ղեղեցկութիւն արտադրել հոգեբանական ճշմարտութեանց եւ կեանքի իրողութեանց տուեալներովը: Փոխանակ երազելու եւ երեւակայելու, արթիստը կ'ուսումնասիրէ միջավայրը, բարքերը, կը թափանցէ հիներու հոգեբանութեան, կը վերլուծէ անոնց զգացումները եւ հինը կը վերստեղծէ իր փառայեղ եւ յանկուցիչ, խորհրդաւոր ու շողուն փառքին մէջ: Գրագէտը նկարիչ մըն է բայց իր տեսարանները նկարուած են տեղական պատկերներուն ճոխ ու այլազան երանգներովը: Ներքին նմանութիւն մը, որ ա'յնքան հոգեկան է ինչքան Ֆրիդիքական, իրարու կը կապէ իր նկարագիրները: Բարքերը արտայայտութիւնն են կրօնքին, կեանքի իրողութիւնները կը բղխին մարդոց կիւրքերէն եւ զգացումներէն, տարազն իսկ որ կը կրեն կը պատշաճի իրենց սովորութեանց, մինչ շէնքերը որոնց մէջ կը բնակին՝ կը համապատասխանեն երկրի կլիմային եւ տեղական գոյներուն:

Ահա այս եղանակով ստեղծուած է ներդաշնակութիւն մը որ մարդոց ներքին զգացումներուն միութենէն եւ համերաշխութենէն, ապրուած կեանքին զանգուածային մեծութենէն եւ անխորտակելի ուժէն կազմուած արուեստագիտական լման ղեղեցկութիւն մը կ'արտայայտէ:

* * *

Մօրասան, տեղական գոյնի այնքան ճարտար վարպետ մը որ իր նկարագիրներու խօսուածքն անդամ համերաշխ ցոյց տուած է անոնց խառնուածքին եւ միջավայրին, նուազ զգայուն է քան Ֆլօպէր:

Մօրասան առարկայական արուեստը ներկայացուց համակրութենէ դուրի, գրեթէ անդգայ անտարբերութեամբ մը, որ արուեստագէտներու ճաշակը գոհացուց սակայն մարդոց սրտերն իրենց բաղձանքներու խոյանքին մէջ կասեցուց: Անիկա հոգեբանութեամբ չէր հետաքրքրուեր. տեսածը կը նկարագրէր պարզօրէն, անճիգ, անհոգ, գրաւուած մի'միայն բնական ըլլալու մտահոգութենէն: Առանց դժուարութեան, իր զննող ակնարկը կը գտնէր առարկաներու ամենէն էական յատկանիշները եւ զանոնք աչքառու կ'ընծայէր: Արուեստագէտ՝ տարբերային ուժերու անկարեկիր բռնութիւնով, Մօ-

բասան իր անհատ նկարագիրները դարբնեց վիմա-
յին հաստատութեամբ եւ իր բիրտ ձեռքերէն հանեց
ճշգրիտ ու զննող հոգիի մը սառնասրտութեամբը
մարմին առած ստեղծագործութիւններ, որոնց մէջ
մարդկային յուզումը խտացուած էր ինչպէս լոյսն
անտաշ ժայերու աղամանդին մէջ: Իր նիւթերն էին
Նորմանաիոյ գեղացիները, դաւառներու պուրժուա-
ները: Ահա դժբախտ գեղջուկ մը, որ պարանի կտոր
մը գետնէն կը վերցնէ ճամբուն վրայ եւ կ'ամբաս-
տանուի կորսուած դումար մը դտած եւ իւրացուցած
ըլլալու մեղքով, ու հակառակ իր աղեկտուր կոչե-
րուն, ոչ ոք կը հաւտայ իր անմեղութեան: Ահա
հէգ մայր մը որ կեանքէն դառնօրէն փորձուած,
մատնուած իր ամուսնէն, կը հալածուի անգութ ու
անկարեկիւր զաւիշ մը որ որոշած է զինքը բարոյա-
պէս սպաննել: Ահա՛ լքուած կին մը զոր պուրժուա-
ներ կը քամահրեն իրբեւ ինկած, որմէ կը խուսա-
փին իրբեւ ախտաւորէ մը, եւ զոր քիչ վերջ աղա-
չանքով կը մղեն անբարոյութեան՝ անոր պատուոյն
զնով իրենց ողորմելի կեանքը փրկելու համար:
Այսպէս, անհամար պատմութիւններ, ոչ յուզմամբ
եւ ոչ զայրոյթով դրուած, այլ պատմուած ջղուտ,
հատու, անսեթեւեթ, վճիռ եւ գերազանցօրէն պատ-
կերոտ ոճով մը, Մօրասանը յայտնեցին անմրցելի
վարպետ մը իրապաշտներու մէջ:

Կօնդուր եղբայրները, հետեւելով բնութիւնն ու
կեանքը մանրակրկիտ զննութեան ենթարկելու նորա-
ձեւութեան, հրապարակն ողողեցին ամէն տեսակ
հում նիւթերով եւ հողերանական վիճակներու ու հի-
ւանդկախ խառնուածքներու մանրամասն վերլու-
ծումներով:

Ալֆօնս Տօտէ, պահ մը զուտ իրապաշտութեան
հետեւելէ վերջ, տարուեցաւ իր հեշտաբոյր եւ նուրբ
երգիծանքէն եւ գրականութիւնն օժտեց Թարթարէ-
նի բապրէական տիպարով:

Էմիլ Զօլա միայն մինչեւ վերջն հաւատարիմ մը-
նաց իրապաշտութեան, որ Ֆլօպէրի բնապաշտու-
թիւնը չէր, այլ գիտական յաւակնութիւններով եւ
մասնագէտի փորձարկութիւններով յառաջ տար-
ուած ընտիրով մը: Այլեւս Մօրասանի անջատ նկա-
րագիրները չէին, այլ մեծ ամբողջներ, ժողովրդային

հսկայ զանգուածներ որ իրենց լայն շունչով, իրենց պայքարներուն աղմուկովը, իրենց ժառանգականութեան ահաւոր թերութիւններով, իրենց անկոծող կիրքերուն զայրոյթովը կը լեցնէին գրականութիւնը եւ կը գրաւէին կեանքը:

Զօլա կը հետեւէր թէնի տէքերմիմիստ վարդապետութեան եւ կը քննէր մարդոց ժառանգականութիւնը, ներքին ախտերը, միջավայրը, ընտանիքը, ցեղը: Իր նկարագրութիւնները տարածուն համայնապատկերներ էին. անոնց մէջ կ'ապրէր տիեզերք մը որուն մէջ մեքենաներն անգամ գործող, յուզուող եւ տառապող մարդկութեան կեանքովը կը շնչէին ու կը գործէին:

Առաջին անգամն էր որ իրապաշտ գրագէտ մը անհատներու առանձին հոգեբանութեան նրբին զըննութիւնովն ու խորաթափանց եւ արուեստագիտական վերլուծումովը չհետաքրքրուելով՝ ժողովրդային զանգուածներ, ընտանիքներ եւ համայնքներ իբրեւ մէկ մարդ շարժման եւ գործունէութեան մէջ կը դնէր, ամէն ինչ, մարդիկն ու իրերը անհամեմատօրէն խոշորցնելով: Ասիկա հրապուրիչ եւ արժէքաւոր կողմն էր Զօլայի արուեստին, սակայն կար նաեւ անոր տգեղ կողմը: Իրապաշտութիւնն, իրմէ առաջ հաւտացած չէր, թէ ինչքան կոշտութիւն, բրտութիւն, աղտոտութիւն գտնուի բնութեան մէջ այնքան իրականութիւն եւ ճշմարտութիւն կը գետեղուի արուեստի գործի մը մէջ: Զօլա չափազանցեց եւ բնականն արտադրելու պատրուակին տակ, մարդիկը ցոյց տուաւ պժգալի: «Ասօմուար»ի գործաւորները աղտոտութեան եւ մոլութիւններու մէջ զազրելի են. Բուկօն Մաքառներու շարքին մէջ, «Նանա»յի որդնոտ ազնուականները մինչեւ անասնականութիւն կ'իջնեն տուիալիւր. «Արժան»ի եւ «Օ Պէնէօր տէ Տամ»ի խարդախ ու վաշխառու գրամատէրներուն, «Լուրտ»ի, «Բօմ»ի, «Լա Ֆօթ տը Լապէ Մուրէ»ի միսթիք, կեղծաւոր, նենգամիտ, փառասէր ու այլասեռած կրօնաւորներուն, «Ժեռմինալ»ի հանքագործներուն եւ «Լա թէռ»ի ազա՜հ ու անասնացած գեղացւոց կեանքին իրողութիւնները իրենց մասնակի ճշմարտութեան մէջ կը պարունակեն՝ թէ՛ք մը ապացուցանելու ախտէն բռնուած վիպասանի մը ծայ-

րայեղութիւնները, որոնք բոմանթիզմին հետ մե-
ռած կը կարծուէին: Զօլա հիմնովին բոմանթիք է
արդէն: Անիկա՝ կեանքի աղտեղութիւնները մար-
դոց ապշած ու գանող աչքերուն առջեւ պարզելով,
մաքրութեան եւ գեղեցկութեան զգացումը կ'ուղէ
պանծացնել. գործաւորներու ողորմելի թշուառու-
թեան առջեւ կը բաղձայ տնտեսական արդարութեան
զաղափարը պաշտպանել եւ մարդկային երջանկու-
թեան իրաւունքին համար պայքարիլ: Բայց Զօլա ար-
թիստ չէ՝ Մօրասանի կամ Ֆլօպէրի նման. մարդկայ-
նասէր մըն է, կը քարոզէ, կը դատէ ու կը դատա-
պարտէ ընկերութիւնը. իւթօփիստ մըն է ու կ'երա-
դէ անխառն ու անապատական երջանկութիւն դը-
րախտներու նմանող կենսախայտ պարտէզներու մէջ:
Փոխանակ մարդկային նկարագիրները հոգեբա-
նական վերլուծումներով եւ կեանքի իրողութիւննե-
րով կազմելու եւ կոթողացնելու, Զօլա մարդոց
կեանքը կը նկատէ քիմիական փորձարկութիւն մը,
որուն մէջ ահագին դեր կը կատարեն ժառանգակա-
նութիւնը, ախտերը, մոլութիւնները եւ միջավայ-
րին ազդեցութիւնները: Բայց կեանքը քիմիական
փորձարկութիւն մը չէ բոլորին համար: Այն հոգեկան
եւ իմացական ուժերը որոնք մարդոց նկարագիրը կը
շինեն ու անհատականութեան ուժեղ դրոշմովը կը
տպաւորեն գէմքերը, իրենց աճման եւ գործունէու-
թեան ներքին, զաղտնի պատճառներն ունին որոնք
չեն կրնար բացատրուիլ ժառանգականութեան կամ
արտաքին ազդեցութեանց տեսութիւններով: Փոր-
ձառական գիտութեան մեթոտները զրոգին կ'ուսու-
ցանեն միայն ըլլալ ճշգրիտ ու մանրակրկիտ իրողու-
թեանց գննութեանը մէջ, բայց արթիստին գործը
գեղեցկութիւն ստեղծել է այս իրողութեանց տար-
րերով: Զօլա գեղեցկութիւն չէ արտադրած. իր գոր-
ծերու ստուար զանդուածին մէջ չկայ մէկ հատիկ
տիպար մը Ֆլօպէրի ստեղծած տիպարներուն նման:
Նկարչական կարողութիւնն ալ սահմանափակ է Զօ-
լայի մէջ: Անիկա չէ արտադրած կեանքով ու դոյ-
նով առլի թապլօներ. իր նկարագրութիւնները չա-
փազանցութիւններ են, Հիւկօյի նկարագրութեանց
պէս, առանց Հիւկօյի ոճին ու արուեստին: Կը յա-
ւակնի գիտական մեթոտներու համաձայն գիտել.

կեանքի երեւոյթները, սակայն փոխանակ նկարելու, կ'երեւակայէ անօրմալ վիճակներ զորս կ'ալլափոխէ, իր մտքին մէջ սեւեռեալ տեսութիւն մը ապացուցանելու տրամադրութենէն մղուած: Իր տեսութիւններն ալ չափազանցութիւններ են երեւակայած տիպարներուն պէս: Զօլայի մարդիկն ու կիները մեքենաներուն նման կոյր ուժերու բռնութենէն կը մղուին, իսկ Զօլայի մեքենաներն ու տեսարանները չափազանցուած զգացողութեամբ ապրող մարդկային էակներու պէս կը գործեն:

Զօլա ընկերական եւ զանգուածային դիւցազներգութիւն միայն արտադրած է եւ հոս է իր գործին մեծ կարեւորութիւնը: Անիկա բանաստեղծ է: Զօլա հաւաքականութեան դիւցազներգակն է: Ամբոխները զինք կը խանդավառեն եւ ինք՝ հզօր տպաւորականութեամբ զանոնք կ'ապրեցնէ իրենց քաղաքներու ժխորին, գործարաններու աղմուկին, աղաղակներուն եւ հսկայական աշխատանքին մէջ, — հերգիւղեան աշխատանք մը, որուն երգը լեցուցած է իր լաւագոյն գործերուն՝ «Ժերմինալ»ի եւ «Ասօմ-ուար»ի փառաւոր էջերը:

Իրապաշտութեան ծայրայեղութիւնները վերջացուցին այս դպրոցն ալ: Շատեր ըմբռնեցին այն վսեմ նպատակը որ Զօլայի գործը կը գեղեցկացնէր, բայց յոգնեցան կեանքի մերկութիւնները տեսնելէն: Այս մեծ վիպասանին հետեւողներն իսկ հետզհետէ լքեցին դպրոցը, որովհետեւ նուրբ ճաշակներ, այլ բաժ հոգիներով՝ կը պապակէին զով աւաղանի մը լողանքին: Կոչտ, չափազանցուած, պժգալի եւ ախտաւարակ երեւոյթներու յառելէ պարտասած աչքեր կը փնտռէին կեանքի գեղազուարճ, շնորհալի, փափուկ, առողջ եւ բնական տեսարանները:

Դպրոցներու դարն անցած կը թուէր: Դարձեալ՝ տնտեսական, ընկերական, կրօնական, գիտական եւ քաղաքական նոր ազդեցութիւններ գրական նոր արտայայտութիւններ կը պահանջէին ու կը պարտադրէին: Գրագէտները չէին կրնար լուի իրապաշտներ կամ բոմանթիքներ ըլլալ: Բարդ հոգեբանութիւններ կը հարկադրէին այլազան գրական ձգտումներ: Նոր գեղեցկագիտութիւնը կը միտէր բոլոր ազդեցութիւնները միացնելու:

Գրագէտները կ'ըզձային ինքնատիպ ըլլալ: Կը հնազանդէին իրենց հանճարին ձգտումներուն. կ'ուղէին ինքզինքնին յայտնել գրական դրութեանց կաշկանդումներէն ազատ ինքնայայտութեան մը իրաւունքին յենած: Անգամ մըն ալ կը շեշտուէր անհատական ներշնչման արժէքը եւ հզօր անհատականութեամբ օժտուած գրողներ, ինչպէս Անաթօլ Ֆրանս, Փօլ Պուրժէ, Փիէր Լօշի, Պարբէս, Ժիւլ Լըմէթր՝ գրականութիւնը կը վերանորոգէին:

ԺԹ. դարուն վերջը, գրագէտները շատ աւելի ենթարկուած էին ժողովուրդին տնտեսական եւ քաղաքական կեանքը յուզող ազդեցութեանց եւ դուրս կուգային իրենց կղզիացումէն՝ քաղաքական պայքարին մէջ զիրքեր գրաւելու համար: Ազատականութիւնը վտանգուած էր երկու կողմերէ: Անկալ յար-

ձակում կը կրէր պապականներէն եւ թագաւորականներէն, նոյն ատեն կը բաղխէր ընկերվարական համայնավարութեան մը յեղափոխական ուժին:

Այս պայմաններուն տակ քիչ գրողներ կըրցան զուտ արուեստագէտներ ըլլալ եւ շատեր՝ իրենց ամենէն գեղեցկագիտական արտադրութեանց եւ գրական երկերուն մէջ ցոյց տուին ժամանակին քաղաքական խանդավառութիւնը:

Փիէր Լօռէ մնաց այս բացառիկ դէմքերէն մէկը, եւ թերեւ իր կնարարոյ խառնուածքին, իր տիւլէթանթ ճաշակին, Էկզօթիֆ կիրքերուն եւ ջղուտ ու հաստատուն նկարագրի պակասին կը պարտի քաղաքական անտարբերութիւնը որ զինք պահեց զուտ արուեստագէտ: Ինչ անըմբռնելի անգիտակցութիւն որ անիկա ցոյց տուաւ մարդկային արդարութեան զգացումը խոցող ոճրագործութեանց դէմ, զինքը ետ պահեց Ֆրանսայի ընկերական եւ քաղաքական կեանքը խռովող կարեւոր հարցերէն: Լօռէի համակ գրականութիւնը, հելտալի եւ զգայուն, գեղապաշտ, կենսամոլ եւ հաճոյասէր, կեանքի իրականութեանց հաւատարիմ ըլլալէ աւելի ցոյց կուտայ գեղարուեստական ճշմարտութեան հանդէպ նախանձախնդրութիւն մը: Իր արեւելեան տիպաքները հարազատ չեն միշտ, ոչ ալ արեւելեան կեանքը, ժողովուրդներու բարքերն ու սովորութիւնները, հոգեբանութիւնն ու զգացումները կը համապատասխանեն իրողութեանց: Բայց Լօռէի գործը գեղեցիկ է եւ հրապուրիչ: Կախարդական հմայք մը վարդի ծանր ու զգլխիչ բոյրով կը գինովցնէ ընթերցողը: Իր պատկերները թուիչ են հոգեկանութեան արտայայտութեամբ եւ եթէ չենք սիրեր իր մէջ մարդը, կը հիանանք բանաստեղծին վրայ:

Անաթոլ Ֆրանս ալ բացառիկ դէմք մըն է. հսկայ հանճար մը, բայց ազնիւ մարդ՝ որ գրական տիւլէթանթիզմը յաճախ զոհած է բուռն, հատու, խայթող ազատասիրութեան եւ գթառատ մարդասիրութեան:

Այս գրագէտը որ սկիզբը հելտաբոյր նրբամտութեամբ սիրահարած էր Աթենական արուեստին եւ հոգիները կը խուզարկէր գորովի եւ թոյլատու իմաստասիրութեամբ, այս տիեզերական միտքը՝ որ

անհոգ քմծիծաղով մը անյադ հետաքրքրութիւնը կը պատոցնէր իմացական գործունէութեան բոլոր մար-
զերուն մէջ, արդարութեան դատը պաշտպանելու
նպատակով հրապարակ կը նետուի, հարուածներ կը
փոխանակէ, կը պայքարի, կը դատէ եւ կը դատա-
պարտէ:

Փօլ Պուրժէ իր հոգեբանական խորաթափանց
վերլուծումները կը լքէ պահպանողական ուժերու ա-
խոյնան հանդիսանալու համար, ու կը պաշտպանէ
ազնուական դասակարգին շահերը:

Գրադէտները փրփրականտիստներ կը դառնան
եւ կեանքի բոլոր ազդեցութիւնները, ինչպէս նաեւ
օտար գրականութեանց ներգործութիւնը կը զօրա-
ցնեն Ֆրանսացւոց գաղափարապաշտութիւնը:

Թուլտոյի վէպերը, Իպսէնի տռամանները, առ-
հասարակ եւրոպական գրականութեան այն բոլոր
գործերը որոնք առլի են գթութեան, արդարութեան
ոգիով եւ մարդասիրական գաղափարներով, գրա-
դէտները կը մղեն պայքարելու մարդկային երջան-
կութեան համար:

Հաղուադիւտ են այն մեծ գրադէտները որ ժո-
ղովուրդին համար չեն գրեր: Բոլորն ալ կը բաղձան
հասկնալի ըլլալ ժողովուրդին, կը ջանան մանաւանդ
անոր օգտակար ըլլալ եւ ծառայել: Այս տեսակ մտա-
հոգութիւններ չուտով մոռցնել կուտան գրական
ձգտումներն ու դպրոցները:

Այսու հանգերձ, լաւագոյն գրողներուն մէջ միշտ
կը նշմարուի արուեստագէտ մնալու նախանձախնդ-
րութիւնը:

Թէեւ գաղափարներն իրարու կը բաղխին կռուող
կուրծքերուն հետ, նմանութեան գիծ մը կայ բոլոր
մեծ գրադէտներուն մէջ եւ ատիկա պաշտանքն է ա-
թենական արուեստին, ձգտումն է վճիռ, պարզ, կո-
րովի, ներդաշնակ եւ լուրջ ըլլալու, մանաւանդ գե-
ղեցկօրէն արտայայտուելու: Հակառակ բոլոր դժու-
րոցներուն՝ այս պաշտանքը ինչպէս նաեւ գեղեցիկ-
կըն ըմբռնելու եւ զայն արուեստի մէջ արտադրելու
կարգ մը հիմնական սկզբունքներ վերապրած կը
թուին գրական յեղաշրջումներէն:

Այսպէս, իրապաշտութեան եւ խորհրդապաշ-

տութեան իրբեւ դպրոց անկումէն, այսինքն՝ ութ-սունական թուականներէն մինչեւ մեր օրերը, գրական տեսութեանց մէջ արմատացած եւ միանգամ ընդմիշտ հաստատուած կ'երեւան միայն քանի մը ըմբռնումներ: Նախ՝ թէ գեղեցիկը Պրոդեսս մըն է, եւ զայն դիտող հանճարներու մտքին մէջ կ'ստանայ անհամար ձեւեր զորս կարելի չէ գրական դրութեանց մէջ կաշկանդել: Հանճարները իրենց խառնուածքին ու ներշնչման ներքին օրէնքներուն միայն պէտք է հնազանդին գեղեցկութիւն ստեղծելու համար:

Երկրորդ սկզբունքն է՝ գեղեցիկն արուեստի մէջ ստեղծել բնականին հարազատ արտայայտութեամբը, որ տողորուած ըլլայ վսեմ ոգիով եւ օժտուած՝ կատարելութեան հետամտող գեղեցիկ ոճով: Յոյները կատարելութեան հասցուցած էին արուեստը, որովհետեւ բնութեան մէջ տուեալէն կ'ստեղծէին գեղեցիկը եւ զայն կ'ոգեւորէին յուզմամբ եւ ճշմարտութիւնով: Գեղեցիկը որ ձեւի կատարելութեան կը ձգտի եւ զգացումի մաքրութեամբ ու նպատակի վըսեմութեամբ կը յղացուի, արդէն իր մէջ կը կրէ բարոյականի ներշնչումը:

Երրորդ սկզբունքը հետեւեալն է. — Մարդկային իմացականութեան շնորհիւ է որ ամէն ինչ է՝ ինչ որ է եւ կ'ստանայ արժէք մը: Մարդուն շնորհիւ է որ առարկան կ'անցնի անոր հոգիէն, կրկնուելով անոր մէջ, յետոյ այլափոխուելով եւ լուսադժուելով անոր գեղեցկութիւն ստեղծելու կարողութեամբը: Հետեւաբար, արուեստը՝ իրապաշտ թէ գաղափարապաշտ, տպաւորական, ենթակայական թէ առարկայական, սիմպօլիստ թէ դասական, տգեղ ցոյց տայ կեանքը թէ գեղեցիկ, կամ՝ ինչպէս յաճախ կը յայտնուի բնութեան մէջ՝ գեղեցկութիւն եւ տգեղութիւն իրար խառնուած, — եթէ իր յղացումները մարդոց

Հասկնալի չ'ընծայէ, իր նպատակէն կը չեղի: Մարդոց Հասկնալի ըլլալով արուեստի գործը կը Հաճեցընէ, կ'սքանչացնէ, կը ներշնչէ եւ կը վերացնէ: Շօշափելի առարկայի մը ճշգրիտ ընդօրինակութիւնը արուեստի գործ մը չէ, որովհետեւ ինքնեկ ներշնչմամբ ողեւորուած չէ: Այս տեսակ առարկայէն կեանքի շունչը թռած է եւ անոր պատկերը լուի Մետուսայի դէմք մըն է որ սրտերը կը սառեցնէ:

Տիեզերական գրականութեան մէջ ապրելու արժանի ոչինչ արտադրուած է առանց այս երեք հիմնական ըմբռնումներու կիրարկումին:

[400pp]

A III
7263

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ՍՄՍԱՐԸ (Վէպ՝ գաղթականական կեանքէ)

ՎԱՌՎԱՌԷ (Վէպ՝ ազգ. կեանքէ)

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՁԳՏՈՒՄՆԵՐԸ (Ուսումնասիրութիւն)

ԴՐՕՇԻՆ ՏԱԿ (Դէմքեր)

ՍԷՐԷՆ ԱՂ ԶՕՐԱՒՈՐ (Տաւ)

ԳԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

ՍԻՂՎԵՍՏՐ ՊՕՆԱՐԻ ՈՃԻՐԸ (Ա. Ֆրանս) Թրգմ.

ԱՐԻԻՆՈՂ ՀԱՍԿԵՐԸ (Պատմութեան)

ԼԻՂԻԹԻ ԱՂՋԻԿԸ (Ա. Ֆրանս) Թրգմ.

ԱՆԱԹՈՂ ՖՐԱՆՍ (Գրական Ուսումնասիրութիւն)

Ի ԽՆԴԻՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԵԱՆ

A ^{III}
7263

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

230007263